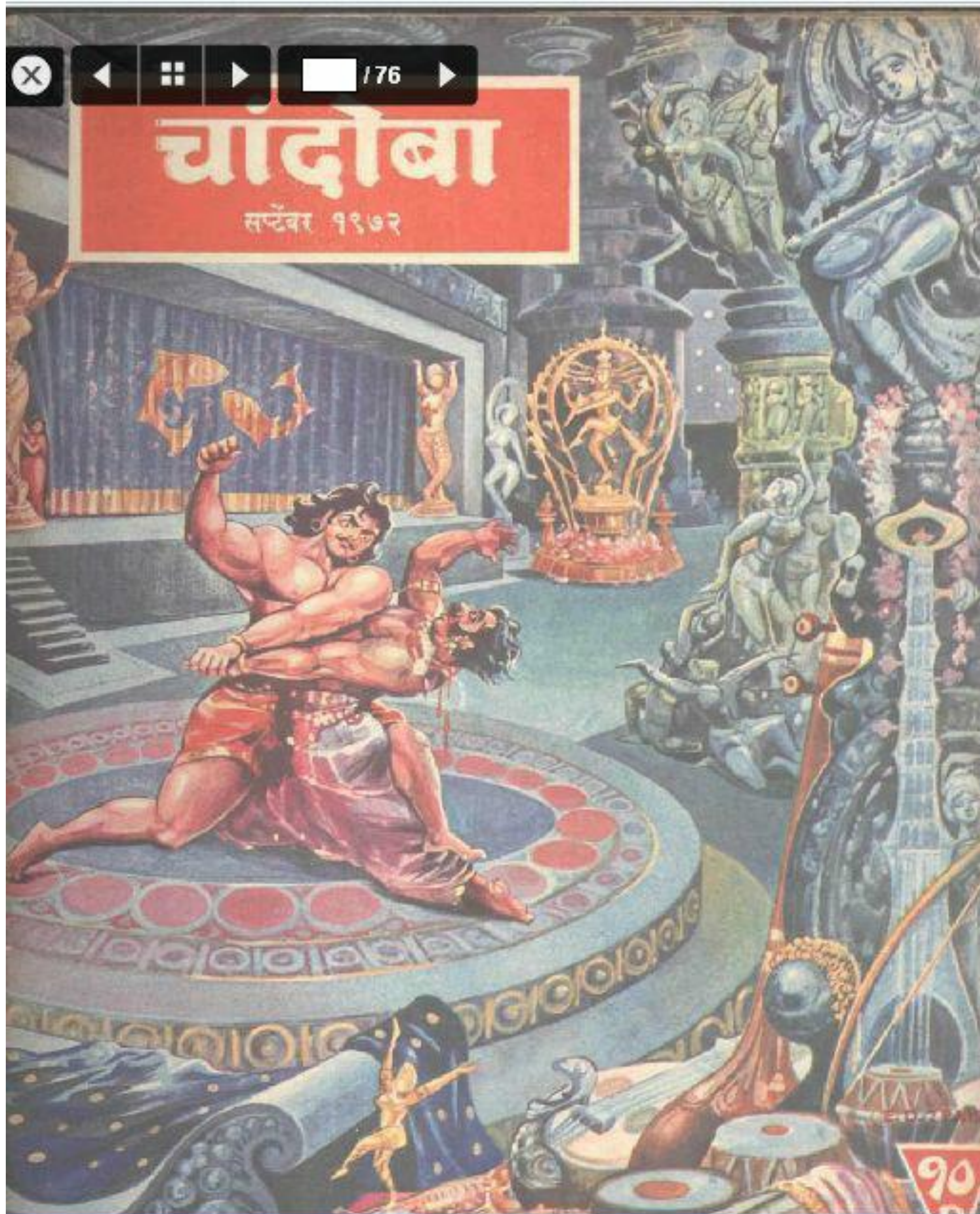

चांदोबा
सप्टेंबर १९७२

अमरवाणी

अहो प्रकृति सादृश्यम्
श्लेष्मणो दुर्जनस्य च,
मधुरैः कोप मायाति,
कटुकै रूप श्याम्यति ।   ॥ १ ॥

दुष्ट व श्लेष्म यांच्यात स्वभावसाम्य असते. गोड पदार्थ खाल्याने श्लेष्मवृद्धी व कडूपदार्थानि श्लेष्मह्रास होतो. तसाच दुष्ट मनुष्य गोड बोलल्याने रागावतो आणि कटु भाषण केलें तर गप्प बसतो.]

दातृत्वम्, प्रियवक्तृत्वम्
धीरत्व मुचितज्ञता,
अभ्यासेन न लभ्यंते,
चत्वारस्सहजा गुणाः ।   ॥ २ ॥

[दानशीलपणा, प्रिय भाषण, धैर्य व औचित्य हे गुण मनुष्यात जन्मतः सहजी असायला हवेत. शिकून अभ्यास करून येत नसतात.]

अभुक्त्वामलकम पथ्यम्
भुक्त्वा तु बदरीफलम्
कपित्थम् सर्वदा पथ्यम्
कदली न कदाचन्   ॥ ३ ॥

[रिकाम्या पोटी आंवळा, जेवणानंतर बोरे आणि कवठ हे नेहमीच पथ्य असते; परंतु केळे हे कधीच नसते.]

चार प्रवासी

विमला नावाची एक हुशार बाई लग्न झाल्यावर सासरी आली. सासरी पतीशिवाय दुसरे कोणी घरात नव्हते. पती स्वभावाने रागीट व संशयी असल्याचे विमलाला एक दोन दिवसातच कळले. त्याने बायकोला बजावून सांगून ठेवले होते की कधी कोणाशी बोलता कामा नये.

विमलाला नवरा म्हणाला ते अर्थातच आवडले नाही. तिला माहेरी पाहुणारावळा दररोज कोणीतरी असे. परंतु सासरी कोणी येत नसे. कारण गावकरी विमलाच्या नवऱ्याचा स्वभाव ओळखून होते.

एकदा विमला गावाबाहेर विहिरीवर पाणी भरायला गेली असतां कोणीतरी चौघे परदेशी तहान लागली म्हणून आले. त्यांच्यापैकी एक जण जो वयाने थोडा मोठा होता, पुढे येऊन विमलाला म्हणाला-"बाई, फार तहान लागली आहे, थोडे पाणी प्यायला देता का?"

विमलाने त्याला विचारले-"कोण हो तुम्ही?"

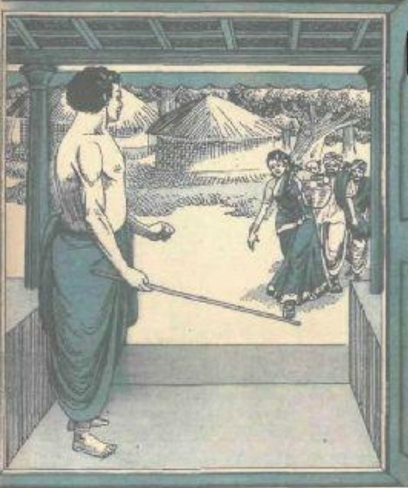
"मी एक परदेशी प्रवासी आहे." तो मनुष्य म्हणाला.

"या जगात फक्त दोनच प्रवासी आहेत. तिसरा प्रवासी कोणी नाही." विमला म्हणाली आणि आपले काम करू लागली.

पहिला प्रवासी पाणी प्याला नाही व नुसता उभा आहे हें पाहून दुसरा प्रवासी पुढे गेला. विमलाने त्याला विचारले-"हे म्हणाले की कोणी प्रवासी आहेत, अगदी खोटे. तुम्ही सुद्धां कोणी प्रवासीच का?"

त्या प्रवाश्याने विचार केला की आपण प्रवासीच आहो, म्हटले तर ती बाई प्यायला पाणी देणार नाही. म्हणून तो म्हणाला-"मी एक गरीब मनुष्य आहे."

सौ. सुगुणा सरपोद्दार

"या जगात फक्त दोनच जण गरीब आहेत. तुम्ही खोटे बोलता आहां." असे सांगून ती आपले काम करू लागली.

थोडचा वेळाने तिसरा प्रवासी विहिरीवर आला. विमलाने त्याला विचारले–"हे दोघे आपल्याला प्रवासी व गरीब म्हणून सांगून सपशेल खोटे बोलले. तुम्ही कोण?"

"मी एक मूर्ख आहे." तिसरा प्रवासी म्हणाला.

"तुम्ही देखील खोटे बोलता आहां. या जगात दोनच मूर्ख आहेत." असे सांगून विमला पुन्हा आपले काम करू लागली.

अगदी शेवटी चवथा प्रवासी विहिरीवर आला तेव्हां विमलाने त्याला विचारले–"कोण हो तुम्ही? ह्या तिघांनी एकेका-मागून येऊन स्वतःची अनुक्रमें प्रवासी, गरीब व मूर्ख म्हणून ओळख दिली. अगदी खोटे. तुम्ही तरी खरे बोलणार का?" विमलाने विचारले.

"मी दांडगा भीम आहे!" चवथा म्हणाला.

"या जगात दोघेच बलवान दांडगे आहेत. तुम्ही सुद्धा खोटेच बोललात." विमला म्हणाली आणि धुतलेले कपडे आणि घागर घेऊन घरी जातांना पुन्हा म्हणाली–"तुम्हांला तहान लागलेली दिसते आहे. पाणी पिऊन घ्या आणि मग माझ्या घरी या. जेवून खाऊन मग पुढे कोठे जायचे ते जा." असें सांगून तिने चौघांना पाणी प्यायला दिले आणि त्यांना आपल्या घरी बोलावून घेऊन निघाली.

बायकोच्या बरोबर चौघांना येत असलेले पाहून विमलाचा नवरा रागाने एक काठी घेऊन आला आणि बायकोला विचारू लागला–"कोण ग, हे लोक?"

"त्यांना विचारा!". विमला म्हणाली आणि घरात निघून गेली.

"अहो, आम्ही चौघे प्रवासी आहों. आम्हांला तहान लागली म्हणून आम्ही विहिरीवर गेलो होतों. तेथें आम्ही प्यायला पाणी देतां का विचारले यांना. त्यांनी पाणी प्यायला दिले आणि घरी जेवायला बोलाविलें. म्हणून आम्ही आलो आहों," प्रवासी म्हणाले.

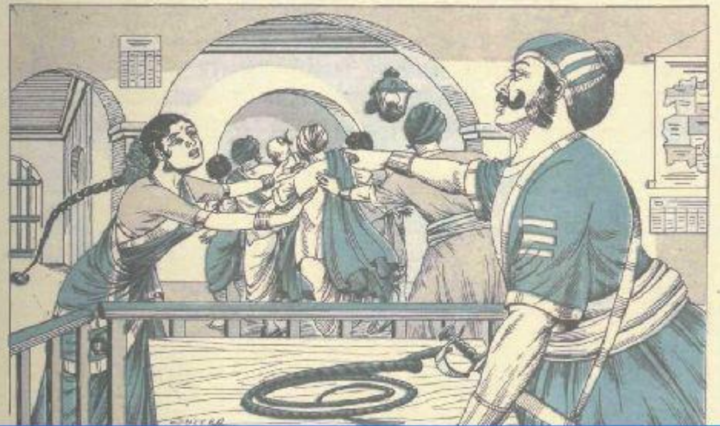
"तुम्ही एका अनोळखी स्त्रीजवळ पाणी प्यायला मागायला गेलात? तुम्हांला लाज नाही वाटत?" असे म्हणत विमलाचा नवरा काठी घेऊन प्रवाश्यांना मारायला उभा राहाला. तेव्हां दांडगा भीम म्हणून ज्याने आपली ओळख सांगितली होती त्याने विमलाच्या नवऱ्याच्या हातातली काठी हिसकावून घेतली. तेव्हां दोघांची मारामारी सुरू झाली.

त्याच वेळी राजाचे शिपाई तिकडून जात होते. त्यांनी सर्वांना अटक केली आणि कोतवालाकडे बोलावून घेऊन गेले. म्हणाले–"कोतवाल साहेब! हे लोक भर रस्त्यावर मारामारी करीत होते."

कोतवालाने सर्वांना दहादहा फटके देण्याची शिक्षा सांगितली. त्याच वेळी विमला तेथे आली व म्हणाली–"कोतवाल साहेब! आपण निकाल चुकीचा दिला आहे. आपण आपली चूक कबूल करायला तयार नसाल तर मी राजाकडे जाऊन फिर्याद करीन."

"जा, काय वाटेल ते कर." कोतवाल म्हणाला.

"तरमग राजा निकाल सांगेपर्यंत ही शिक्षा देतां कामा नये." असे सांगून विमला सरळ राजदरबारात गेली आणि म्हणाली–"महाराज! कोतवाल साहेबांनी

माझ्या पतीला व चोघां प्रवाश्यांना विना-कारण फटक्यांची शिक्षा सांगितली आहे. आपण कोतवाल साहेबांना बोलावून चवकशी करण्याची कृपा करावी."

राजाने कोतवालाला व बाकी पांच जणांना दरबारात बोलावून शिक्षा देण्याचे कारण विचारले.

कोतवाल म्हणाला–"महाराज! हे लोक भर रस्त्यावर मारामारी करीत असता पकडले गेले."

"हे सर्व कोण आहेत? भांडणाचे कारण काय होते?" राजाने विचारले.

विमला म्हणाली–"कोतवाल साहेबांनी ही चवकशी शिक्षा सांगण्यापूर्वी केली असती तर आपणांकडे फिर्याद घेऊन येण्याची गरज पडली असती का?" नंतर घडलेली गोष्ट सांगून ती म्हणाली–"महा-राज! खरी चूक माझी व मला शिक्षा देण्याचा अधिकार माझ्या पतीस आहे."

"ते सर्व मान्य! पण तू यांना जगात दोनच प्रवासी, दोघेच गरीब, दोघेच मूर्ख [illegible] ते कसे काय?" राजाने विमलाला विचारले.

विमला म्हणाली–"महाराज! या जगात फक्त सूर्यचंद्र हे दोघेच सतत प्रवास कर-णारे प्रवासी आहेत. गाय व लग्नाची मुलगी दोघीच वास्तविक गरीब निरुपद्रवी आहेत. वरुण व वायू हे दोघेच खऱ्या अर्थाने बलवान आहेत."

"तू जगात दोनच मूर्ख आहेत म्हणा-लीस, ते कोण?" राजाने विचारले.

"मूळ चूक कोणाची व काय याची चवकशी केल्याशिवाय निकाल सांगणारा आणि घरी आलेल्या अतिथी अभ्यागताला मारायला धावणारा, माझ्या मते दोघे मूर्ख होत." विमला म्हणाली.

राजा विमलाची हुशारी पाहून खूष झाला. त्याने कोतवालाला तंबी दिली व बायकोशी अशा संशयी वृत्तीने वागू नये असे विमलाच्या नवऱ्याला समजावून सांगून सर्वांना निरोप दिला.

घोड्याचे अंडे

परमानंद गुरु व त्यांचे शिष्य त्यांच्या मूर्खपणाबद्दल प्रसिद्ध होते. एकदा गुरु आपल्या शिष्यमंडळींबरोबर मठात बसले होते. एका शिष्याच्या मनात एक अद्भुत विचार आला. तो आपल्या सहपाठी शिष्यांना म्हणाला–"आपल्या गुरुवर्यांना माहीत नाही अशी एक ही वस्तू या जगात असणे शक्य नाही. त्यांना वार्धक्य आले आहे. हिंडता फिरता येत नाही. म्हणून त्यांना आपण एक घोडा विकत आणून दिला पाहिजे.

सर्व शिष्य परस्परांकडे पाहू लागले व सर्वांना आपल्या त्या सहाध्यायाचा सल्ला पसंत पडला. गुरु परमानंदांनीं पण होकार दिला. म्हणाले–"तुमच्यासारखी शिष्य-मंडळी आहेत म्हणून माझ्यासारख्या गुरूची कदर होत आहे."

दोघां शिष्यांनी गुरुसाठी एका उत्तम घोड्याचा शोध काढून आणण्याची जबाब-दारी आपल्या शिरावर घेतली. दोघे घोड्याच्या शोधार्थ निघाले.

बराच शोध केल्यावर त्यांना एका तलावाच्या काठी चार पाच घोडे चरत असलेले दिसले. जवळच एक मळा होता. कोहाळ्याच्या वेलाला मोठमोठे कोहाळे लागले होते.

एक शिष्य आपल्या साथी सहाध्यायाला म्हणाला–"हे घोडे तर चांगले दिसत आहेत. पण यांची किंमत फार होईल. त्यापेक्षां येथें घोड्याची अंडी बरीच पडलेली आहेत एक घेऊन जाऊ आणि उबवून घोडा निघाला म्हणजे थोड्या खर्चात गुरुवर्यांसाठी एक उत्तम घोडा मिळेल." दुसऱ्याला तो विचार पसंत पडला. दोघे शिष्य गुरूकडे परत गेले आणि त्यांनी गुरुला विचारले–"गुरुवर्य! एका जागी आम्हांला घोड्याची अंडी

दिसली. एक अंडे आणून उबवून घोडा निघाला तर तो घोडा आपल्याला स्वस्त पडेल नाही का?"

"छान छान! तुमच्या या विचाराबद्दल तुमची पाठच थोपटली पाहिजे! पण घोड्याचे अंडे उबवायचे कसे?" गुरूने विचारले.

शिष्यांनी परस्पर सल्ला करून अंड्यातून घोडा निघेपर्यंत पाळीपाळीने दररोज त्या अंड्यावर बसण्याची जबाबदारी घेतली. त्यानंतर ते दोघे शिष्य घोड्याचे अंडे विकत घ्यायला पुरेसे पैसे घेऊन मळ्यात आले. त्यांनी माळ्याला विचारले—"काय रे बुवा? घोड्याचे हे अंडे तू केवढ्याला देणार?"

शेतकऱ्याने दोघे मूर्खराज असल्याचे ओळखले आणि थट्टेत म्हणाला—"घोड्याच्या या प्रत्येक अंड्याची किंमत वीस रुपये आहे."

"एवढीच? वीसच रुपये?" दोघांनी चकित होऊन विचारलें आणि वीस रुपये [illegible] ठेच लागली आणि तो कोहाळा जमिनीवर पडून फुटला. त्याच वेळी जवळच्या झाडीत बसलेला ससा दचकून पळाला. तो दोघांनी पाहिला.

"अरेरे! अंडे फुटले आणि आंतून घोड्याचे पिल्लू बाहेर पडून पळून गेले की रे! पाहिलेस घोड्याचे पिल्लू अंड्यातून बाहेर पडल्याबरोबर किती जोराने पळाले ते! मोठा घोडा झाल्यावर नक्कीच आकाशात उडू लागेल!" असा विचार करून दोघे सशाला झाडीत हुडकू लागले. परंतु तो का त्यांना सापडणार? हताश होऊन दोघे मठात परत आले आणि घडलेले वृत्त गुरुवर्यांसमोर निवेदन करून चुकीची माफी मागितली.

"जाऊं द्या रे! हे सर्व विधिलिखित आहे! माझ्या नशिबी घोडा नव्हता, हेच खरे!" असें म्हणत गुरूने दोघां शिष्यांचे सांत्वन केले.

यक्ष पर्वत

[२]

[अशी बातमी कळली की गेंडा जातीच्या लोकांची पिके काही लुटेरे कापून नेत आहेत. तेव्हां गेंडा जातीच्या लोकांनी आपल्या मंत्र्याच्या सल्ल्याप्रमाणे त्या लुटेऱ्यांना पळवून लावायचें ठरविले. ते तसे गेले देखील. पण हिंमत हारले. तेव्हां झाडावर बसलेल्या स्वर्णाचारीने त्यांना धीर देण्याचा प्रयत्न केला. परंतु लुटेऱ्यांच्या पुढाऱ्याने त्या माणसाला भाला उगारून खाली उतरून यायला सांगितले. पुढे—]

लुटेऱ्यांच्या नायकाचा चेहरा पाहूनच स्वर्णाचारीची गाळण उडाली. आता आपल्याला हे लोक जिवंत सोडणार नाहीत असे त्याला वाटले. गेंडा जातीचे लोक जीव मुठीत घेऊन अरण्यपूरच्या वाटेने पळत जात होते. म्हणून स्वतःचा जीव वांचविणे शक्य नाही, असे स्वर्णाचारीला सहाजिकच वाटले. त्याच बरोबर झाडावर बसून राहण्यात किंवा खाली उतरून येण्यात दोन्ही तऱ्हेने धोका आहे, असेदेखील त्याला वाटले.

"काय रे, इतका वेळ तू आपल्याला बृहस्पतीचा अवतार समजत होतास आणि आतां एकाएकी तुझी वाचा कां बंद झाली? खाली उतरून येतोस की फेकू भाला?" लुटेऱ्यांच्या नायकाने स्वर्णाचारीला दरडावून

विचारले. स्वर्णाचारी ते ऐकून जास्तच घाबरला आणि निमूटपणे उतरून खाली येऊ लागला. उतरतांना कांपऱ्या आवाजात म्हणू लागला–"अहो, या गरीबाचा उगाच जीव कां घेता? मी पहिल्यानेच तुम्हांला नाही का सांगितले मी एक वास्तुशास्त्री आहे. एकाद्या झोपडीपासून राजवाड्यापर्यंत कोणतेहि बांधकाम कसे करावे, हे मला विचारून घ्या."

ते ऐकून लुटेऱ्यांचा नायक खदखदां हंसून म्हणाला–"तू काय बरळतो आहेस रे? तुला काय वाटले, मी एखादा वाडा बांधण्यासाठी तुझा सल्ला विचारायला आलो आहे? नाक दाबल्या बरोबर तुझे तोंड उघडेल वाटते? तू पहिल्याने खाली उतरून येतोस की नाही?"

स्वर्णाचारी त्यानंतर एक चकार शब्द बोलल्याशिवाय झाडावरून खाली उतरून आला. लुटेऱ्यांचा नायक उंटावरच बसून राहून स्वर्णाचारीकडे निरखून पाहू लागला. म्हणाला–"तू गेंडा जातीचा दिसत नाहीस. पण तू या जंगलात कशासाठी आला होतास रे?"

"सरदार! मी आपल्या सूज्ञपणाची आणि सूक्ष्म दृष्टीची प्रशंसा ती काय करणार? आपण मला बरोबर ओळखलेत, मी गेंडा जातीचा नाही. मी पद्मपूरचा राहणारा आहे. घरे बांधणे हा माझा धंदा आहे. मी यंत्र निर्माण करण्यात देखील निष्णात आहे. मला घरे बांधण्याच्या धंद्यात पोटापुरती मिळकत होत नाहीशी झाली तेव्हां मी यंत्रनिर्माणविद्येचा प्रयोग करून विघ्नेश्वर पुजाऱ्याला मदत करण्याचे ठरविले. मी एक कृत्रिम हत्ती तयार करून त्याच्या शत्रूला पुरेसे करून सोडले. परंतु दोघां तरुण क्षत्रियांनी माझे गुपित ओळखले आणि आतां त्यांच्याच 'कृपेने' या जंगलात येऊन पडलो आहे. आमचे पद्मपूर दूर राहून गेले आहे." स्वर्णाचारी म्हणाला.

"काय रे, तू कोणी धर्मात्मा थोर पुरुष स्वतःला मानतो आहेस वाटते? तू या प्रदेशात काय करीत होतास, हा सरळ प्रश्न विचारला होता. परंतु तू कोणत्या तरी शहराचे नाव सांगितलेस आणि आणखी पुष्कळ बढाया मारल्यास! त्या गावचा कोणी आणखी जवळपास आहे का?" हे मी विचारण्यापूर्वी लुटेऱ्यांच्या नायकाने उंटावरून खाली उतरून भाल्याचे टोक स्वर्णाचारीच्या छातीवर ठेवले होते.

स्वर्णाचारी थरथर कांपत होता. तरी स्वतःला सावरून म्हणाला–"सरदार, माझा जीव घेऊ नका. मी कोण काय, थोडक्यात सांगितलेच आहे. पाहिजे तर सुरवातीपासून शेवट पर्यंत सविस्तर सांगतो. येथून थोड्याच अंतरावर दोन क्षत्रिय युवक आहेत. ते एक झोपडी बांधून बांधून त्यात रहात आहेत. त्यांच्या शेजारी दगडाचे एक झोपडे उभे करून मी विघ्नेश्वर पुजारी बरोबर राहतो."

क्षत्रिय तरुणांची गोष्ट ऐकून लुटेऱ्याच्या नायकाने संशयी नजरेने स्वर्णाचारीकडे एकदा पाहिले आणि विचारले–"येथून थोड्याच अंतरावर ते दोघे झोपडी बांधून रहात आहेत, म्हणतोस? या निर्जन जंगलात ते दोघे तपश्चर्या करीत आहेत का?"

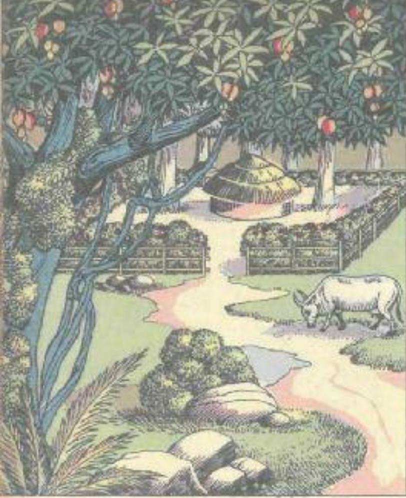
"त्यांना तपश्चर्या करण्याची गरजच काय? ते युद्धकलेत निष्णात आहेत? जंगलात शिकार करणें, दुष्टांचे शासन

करणे आणि चांगल्या लोकांचे रक्षण करणे, हीच त्यांची नित्य नैमित्तिक कामे आहेत." स्वर्णाचारीने दोघांचे वर्णन मोठ्या उत्साहाने केले.

"अस्सं!" असे म्हणत लुटेऱ्यांचा नायक हसला. पण ते क्रूर हास्य होते. त्याने पुढे विचारले–"आम्ही गेंडा जातीच्या लोकांची शेते कापली, हे काम दुष्टपणाचे झाले का? त्यांना ही गोष्ट कळली तर ते काय करतील?"

स्वर्णाचारीचे मन सांगत होते की सांगून टाकावे की दुसऱ्याची शेते अशी कापून नेणे फार मोठी चोरी व दुष्टपणाच तर आहे आणि ते कळल्यावर दोघे क्षत्रिय

तरुण नक्कीच धावून येतील व तुमची सर्वांची खोड मोडतील. परंतु पुन्हां त्याने विचार केला, तो तसे बोलला तर त्या लुटेऱ्यांना खुले आव्हानच दिल्यासारखे होईल. म्हणून आपली चामडी वांचविण्याचा विचार करून थोडा अडखळत म्हणाला–"सरदार! तुम्ही मला नीती आणि धर्म विचारू लागलात? हे माझ्यासारख्या अशिक्षिताला काय कळणार?"

"तू वांचलास!" सुस्कारा सोडीत नायक म्हणाला. थोडा वेळ थांबून त्याने पुन्हां विचारले–"तू क्षत्रिय युवकांची झोपडी आहे म्हणाला होतास? चल, दाखव आम्हांला ती. अशा 'चांगल्या लोकांनी' या जंगलात राहणे आमच्यासारख्यांना धोक्याचे आहे."

स्वर्णाचारीला लुटेऱ्यांच्या बोलण्याचा भावार्थ कळला, त्या दोघां क्षत्रिय तरुणांचा शेवट करण्याचा सरदाराचा विचार असावा, हे त्याने ताडले. ते न समजण्या इतका तो भोळा नव्हता. त्या दोघांना आधी सावध केले पाहिजे. कसे होईल ते? तो विचार करू लागला.

लुटेऱ्यांच्या नायकाने स्वर्णाचारी काही बोलत नाही हे पाहून दरडावून विचारले–"काय, कसल्या विचारात आहेस? पळण्याचा विचार आहे वाटते? खबरदार! त्यापूर्वी हा भाला तुझ्या छातीच्या आरपार जाईल, आहे का लक्षात? आणि तुला या झाडाला टांगून ठेवून देईन" नायक धमकावून म्हणाला.

स्वर्णाचारीने विचार केला की बोलण्यात गुंतवून लुटेऱ्यांच्या नायकाला फसविणे शक्य नाही. ते लक्षात ठेवून स्वर्णाचारी काही टाळाटाळ केल्याशिवाय दोघां क्षत्रिय तरुणांच्या झोपडीच्या वाटेने गुपचुप चालू लागला. नायक पुन्हां उंटावर बसला आणि दोघां अनुयायांना बरोबर चलायला खूण केली.

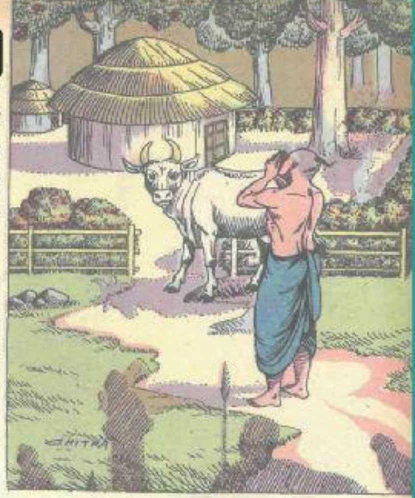
स्वर्णाचारी पुढेपुढे चालत होता आणि त्याच्या पाठीमागून तिघे लुटेरे चालत होते. थोड्याच वेळात ते सर्व एका झोपडीजवळ येऊन पोचले. फुलझाडे व फळझाडे चारीबाजूला होती व त्यांच्या मध्यभागी एक पर्णकुटी होती. त्या झोपडीच्या चारी बाजूला कांटेचे कुंपण होते. कुंपणाबाहेर एक गाय चरत होती.

लुटेऱ्यांच्या नायकाने गाईला पाहून विचारले–"काय रे स्वर्णाचारी! ही गाय दुभती दिसते आहे? पण हिचे वासरूं कोठे दिसत नाही?"

"होय सरदार! ही गाय दुभतीच आहे. हिचे वासरू झोपडीच्या पलीकडे चरत असेल." स्वर्णाचारी म्हणाला. आता त्याच्या समोर दोघां क्षत्रिय तरुणांना शत्रू दारापाशी येऊन उभा असल्याचे कसे कळवायचे आणि कसे सावध करायचे हा प्रश्न उभा राहला. परंतु लुटेरे त्या गाईविषयी विचारपूस करीत होते व त्याला विचार करू देत नव्हते.

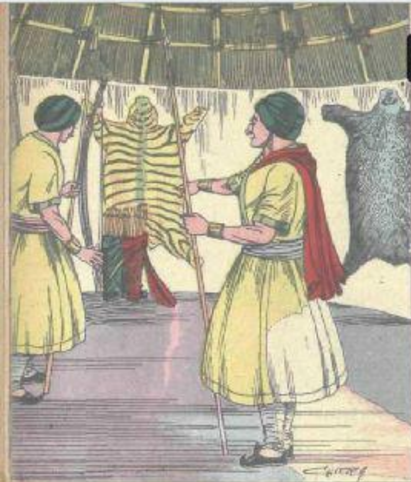
"सरदार, तुम्ही येथेच थांबा, झोपडीत ते क्षत्रिय तरुण आहेत की नाही गुपचुप पाहून येतो." स्वर्णाचारी भोळसटपणाचे सोंग करीत म्हणाला.

तेव्हां लुटेऱ्यांचा नायक हळूच स्मित करीत म्हणाला–"लबाडा! तुझी ही लबाडी माझ्याजवळ चालेल असे वाटले होय तुला? सिंध प्रांताच्या वाळवंटातून येथवर आम्ही

आलो आहो आणि तुझ्यासारख्या अनेक लबाडांना आम्ही पाहिले आहे. तू कुंपणाजवळ उभा राहून मोठ्याने ओरडून सांग दूर परदेशातून काही पाहुणेमंडळी आली आहेत. समजले? जोराने ओरडून सांग!"

नायकाचा हेतू काय आहे स्वर्णाचारीने ओळखले. तो तसे म्हणाला की परदेशातून पाहुणे आले आहेत, तर दोघे तरुण काही शस्त्रास्त्र घेतल्याशिवाय बाहेर येतील तेव्हां त्यांना शेळ्या मेंढ्यांसारखे ठार करता येईल आणि तो तसे ओरडून म्हणाला नाही तर त्याला स्वतः मरावे लागेल. काय करावे, त्याला सुचेना.

"हं! कां. गप्प कां? ओरडून विचार की!" असे म्हणत लुटेऱ्यांच्या नायकाने भाल्याचे टोक स्वर्णाचारीच्या पाठीवर टेकून ठेवले.

"उंटावर बसून परदेशातून पाहुणे मंडळी आली आहेत!" स्वर्णाचारी दोन तीनदा असे ओरडून म्हणाला. परंतु झोपडीतून कोणी बाहेर आला नाही की झोपडीत हालचाल झाल्यासारखे भासले नाही.

तेव्हां स्वर्णाचारी संकट टळल्याच्या आनंदात म्हणाला–"सरदार! दोघे क्षत्रिय तरुण शिकारीला कोठेतरी बाहेर गेलेले दिसतात!"

जोराने हाक मार!" लुटेऱ्यांचा नायक म्हणाला.

स्वर्णाचारी या खेपेस आणखी जास्त जोराने ओरडून म्हणाला. परंतु झोपडीतून कोणी बाहेर आला नाही. तेव्हां नायकाने आपल्या एका अनुयायाला स्वर्णाचारीवर नजर ठेवायला सांगितले व स्वतः दुसऱ्या अनुयायाबरोबर उंटावरून उतरून कुंपण ओलांडून झोपडीजवळ गेला.

झोपडीचे दार बंद होते. बाहेरून बांधलेले होते. ते पाहून नायक आपल्या अनुयायाला म्हणाला–"स्वर्णाचारी म्हणाला ते खरे असावे. दोघे क्षत्रिय तरुण आत नाहीत. आपण आत जाऊन पाहू तर या. एकादी कामाची वस्तू मिळेल, कदाचित!"

त्यानंतर दोघे दाराची दोरी सोडून आत गेले. त्यांना झोपडीत कामाची एक देखील वस्तू दिसली नाही. भिंतींवर वाघ, अस्वले, हरणे आदि जंगली जनावरांची कातडी टांगलेली होती. झोपडीच्या एका कोपऱ्यात दोन भाले व धनुष्यबाण भिंतीला टेकून ठेवलेले होते.

"हे दोघे चांगले धनुर्धारी दिसतात. दुरून शत्रूला किंवा जंगली जनावरांना ठार करायला धनुष्य बाणासारखे उपयोगी

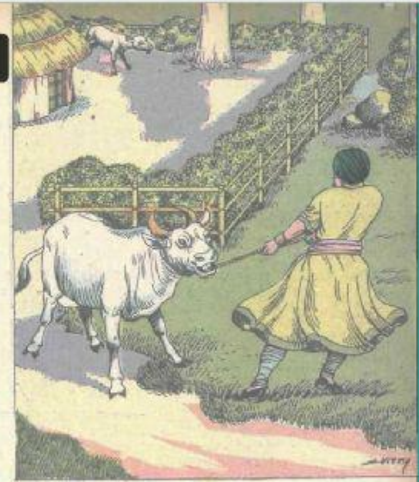
शिकून घेतली पाहिजे. तू ते धनुष्यबाण उचलून घे." नायक आपल्या अनुयायाला म्हणाला.

नायकाच्या आज्ञेप्रमाणे त्या अनुयायाने धनुष्यबाण उचलून घेतले. नायकाने झोपडीत पुन्हा लक्षपूर्वक एकदा पाहिले. परंतु उपयोगी किमती वस्तू एकदेखील दिसली नाही. म्हणून निराश होऊन बाहेर आला.

"स्वर्णाचारी! काय रे त्या दोघांनी या झोपडीत धान्य सुद्धा ठेवलेले दिसत नाही? धनुष्यबाण व वाघा हरणांच्या कातड्या-शिवाय काही दिसत नाही? हत्तीचे दात देखील नाहीत? ते हत्तीची शिकार करीत नाहीत वाटत?" नायकाने स्वर्णाचारीला विचारले.

"सरदार! हे दोघे क्षत्रिय वीर खाण्या-करिता एकाद्या जंगली जनावराची शिकार करतात. उगाच हौशीखातर शिकार करीत नाहीत. जी व्याघ्रचर्मे त्यांच्या पर्णकुटीत तुम्हांला दिसली तीं देखील त्यांनी आत्मरक्षणासाठी ठार केलेल्या वाघांची आहेत." स्वर्णाचारी म्हणाला.

"म्हणजे यांना हत्तींचे दात किती मूल्यवान आहेत, हे अजून कळलेले दिसत

नाही." लुटेऱ्यांचा नायक त्याच्यावर व्यंग्य करीत म्हणाला.

त्यानंतर त्याने आपल्या अनुयायांना गाईकडे खूण करीत म्हटले–"उंटाचे दूध पिऊन पिऊन त्याचा वीट आला आहे. ह्या गाईला धरून घेऊन चला. पण हिचे वासरू दिसत नाही?" चारी-बाजूला पहात नायक स्वर्णाचारीला विचारू लागला.

एका लुटेऱ्याने गाईच्या गळ्यात दोरी बांधली आणि तिला ओढून नेऊ लागला. गाय स्वतःला सोडवून घेण्यासाठी ढुशा मारीत ओरडू लागली. तो आवाज ऐकून वासरू झोपडीच्या मागून समोर आले.

"अरे वा! मला वाटले होते तेच झाले. आता या स्वर्णाचारीला पण उंटावर बसवा." लुटेऱ्यांचा नायक म्हणाला.

ते ऐकून स्वर्णाचारी थरथर कापू लागला आणि म्हणाला–"सरदार! मला सोडा येथेच! मला येथे कोणत्याहि प्रकारचा त्रास नाही. मला येथेच पुढील आयुष्य घालविण्याची इच्छा आहे."

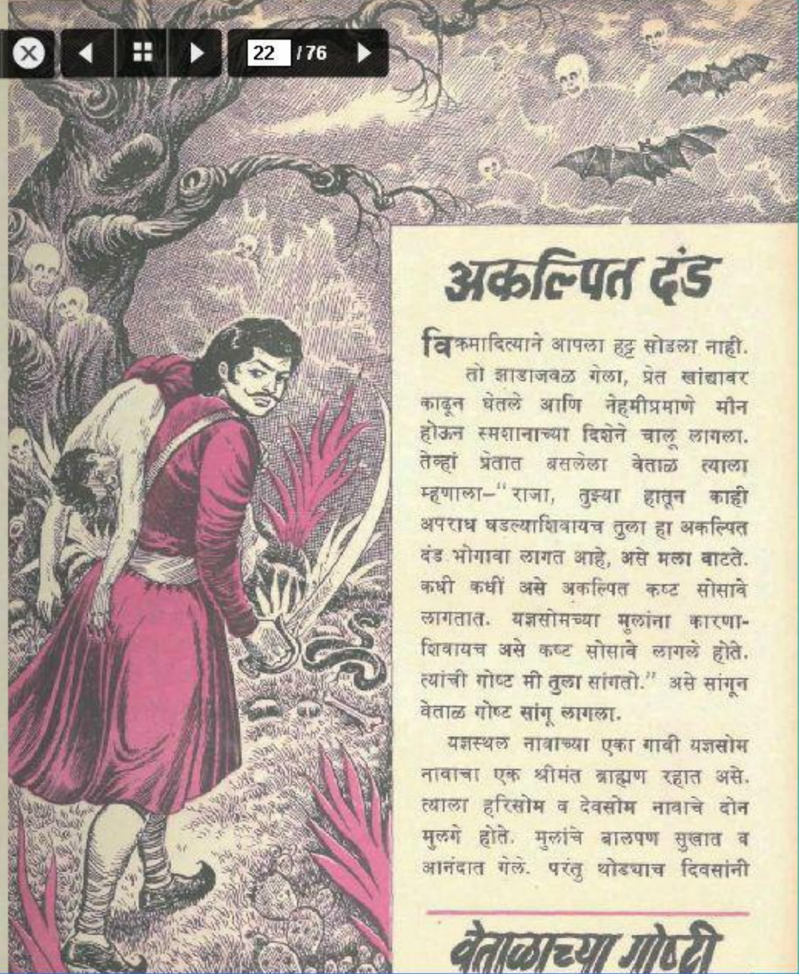
"ते नाही चालायचे. आम्ही जेथे राहतो तेथे चांगली घरे बांधण्याची कामे तुला करावी लागतील. थोड्याच दिवसांनी आम्ही या प्रदेशातल्या चार सहाशे मैलातल्या टापूवर आपले राज्य कायम करणार आहो. आम्ही तुला त्या जागी इमारती बांधण्याचे काम देऊ. तीच आमची राजधानी होणार आहे. मी तुला आपला दरबारी वास्तुशास्त्री म्हणून नेमून तुझा सत्कार करीन." लुटेऱ्यांचा नायक म्हणाला.

"सरदार! मला तशा मोठ्या हुद्द्याचा मोह नाही हो. मला येथेच जास्त..." स्वर्णाचारीच्या तोंडचे ते वाक्य पुरे होण्या-बसविले. स्वर्णाचारी ओरडू लागला–"शत्रू! शत्रू! मला वांचवा!"

विघ्नेश्वर पुजाऱ्याने स्वर्णाचारीचा आवाज ओळखला आणि तो संकटात सांपडला असल्याचे पाहून जास्त विचार करीत न थांबता क्षत्रिय तरुणांनी पाळलेल्या वाघाच्या छाव्याला त्याने सोडले. त्याला दोघां क्षत्रिय तरुणांनी एका बांबूच्या पिंजऱ्यात कोंडून ठेवले होते. त्या वाघाची व गाईची बरोबर वाढल्यामुळे मैत्री झाली होती. गाईला सोडविण्यासाठी तो नक्कीच जाईल असा विचार करून पुजाऱ्याने त्याला बांबूच्या पिंजऱ्यातून सोडले होते. त्याचा तो अंदाज बरोबर ठरला. वाघ पिंजऱ्यातून सुटल्याबरोबर गाईला धरून नेणाऱ्या लुटेऱ्यांच्या अंगावर धावला. एक लुटेरा त्या गडबडीत उंटावरून खाली जमिनीवर आदळला. वाघाने त्याच्यावरच झडप मारली व त्या लुटेऱ्याचा गळा धरला.

(क्रमशः)

अकल्पित दंड

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तुझ्या हातून काही अपराध घडल्याशिवायच तुला हा अकल्पित दंड भोगावा लागत आहे, असे मला वाटते. कधी कधीं असे अकल्पित कष्ट सोसावे लागतात. यज्ञसोमच्या मुलांना कारणाशिवायच असे कष्ट सोसावे लागले होते. त्यांची गोष्ट मी तुला सांगतो." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

यज्ञस्थल नावाच्या एका गावी यज्ञसोम नावाचा एक श्रीमंत ब्राह्मण रहात असे. त्याला हरिसोम व देवसोम नावाचे दोन मुलगे होते. मुलांचे बालपण सुखात व आनंदात गेले. परंतु थोड्याच दिवसांनी

यज्ञसोम आपली सर्व संपत्ती घालवून बसला. त्याचे दु:ख त्याला व त्याच्या बायकोला फार वाटू लागले आणि त्या दु:खातच प्रथम मुलांची आई व नंतर यज्ञसोम स्वत: मरण पावले. मुलांच्या नशिबी दारिद्र्य आले आणि त्यांना माधुकरी मागून आपले पोट भरावे लागू लागले.

पुढे हरिसोम व देवसोम कष्ट सोसणे अगदी अशक्य झाले तेव्हां आपल्या आजोळी निघून गेले. वाटेत जे मिळेल ते त्यांना खावे लागे. कसे बसे ते आपल्या आजोळी पोचले. त्यांना त्यांचे आजोबा व आजी थोड्याच दिवसांपूर्वी वारले असल्याचे कळले. परंतु त्यांचे मामा यज्ञदेव व रुद्रदेव दोघांनी आपल्या भाच्यांना प्रेमाने आजोळी ठेवून घेऊन त्यांच्या विद्याभ्यासाची व्यवस्था करून दिली.

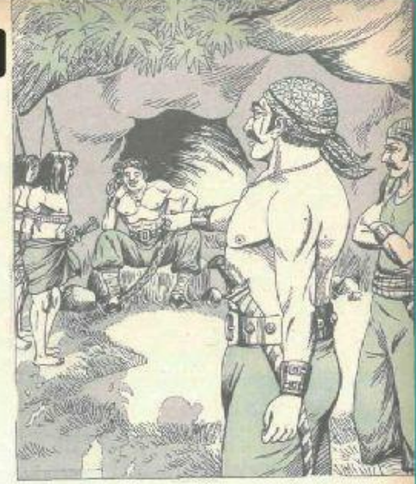
अशीच काही वर्षे लोटली आणि त्यानंतर दोघां मामांच्या नशिबीपण दारिद्र्य आले. म्हणून दोघां मामांनी भाच्यांना समजावून सांगितले की, मुलांनो! आतां आमची स्थिती इतकी खालावली आहे की तुमचा खर्च निभावणे आम्हांला शक्य नाही. तरी गुराख्याचे काम आज गड्याची मुले करीत आहेत त्यांच्या जागी तुम्ही करायला तयार असाल तर त्यात जे पैसे वाचतील तेवढ्या वर तुमचा खर्च भागेल.

हरिसोम आणि देवसोम दोघांना त्यांच्या मामांनी जे सांगितले ते ऐकून वाईट वाटले. परंतु दुसरा काही उपायच नव्हता, म्हणून दोघे गुराख्याचे काम करण्यास तयार झाले. ते दररोज गुरे चरायला घेऊन जंगलात जात आणि संध्याकाळी घरी परत येत. परंतु दुर्दैव जणुंकाही त्यांच्या पाठीशी लागले होते. एके दिवशी एका गाईला वाघ ओढून घेऊन गेला. दुसऱ्या दिवशी एक गाय चोरांनी पळवून नेली. आपल्या भाच्यांच्या निष्काळजीपणामुळे दोन गाई गेल्याचे मामांना फार वाईट वाटले. दोन गाई गेल्याने दुभते कमी झाले आणि गरीबी जास्त जाणवू लागली. त्यानंतर आणखी एक संकट ओढवले. एके दिवशी एक गाय आणि एक बकरा कसेतरी नाहीसे झाले.

हरिसोम आणि देवसोम त्या दिवशी फारच घाबरले. त्यांनी उरलेली गुरे मामाच्या घरापर्यंत कशीबशी पोंचविली आणि कोणाला काही न कळवितां हरविलेली गाय व बकरा शोधून आणायला निघाले. रानात फिरत असतां त्यांना बकरा मेलेल्या स्थितीत एका जागी दिसला.

तो बकरा मामांनी यज्ञ करण्यासाठी राखून ठेवला होता. त्या बकऱ्याला वाघाने मारल्याचे मामांना कळले तर त्यांना राग येईल, असा विचार करून दोघांनी तो बकरा भाजून खाऊन टाकण्याचा विचार केला आणि कोठेतरी पळून जायचे ठरविले. त्याप्रमाणे एका जागी वाळक्या काटक्या जमवून त्यांनी तो बकरा भाजायला आगीत ठेवला.

तिकडे मामांनी गुरे दुपारीच घरी परत आलेली पाहिली व त्यांत एक गाय व बकरा कमी आहेत हे दिसले. बरोबर भाचेपण नव्हते. म्हणून दोघे मुलांच्या शोधार्थ रानात निघाले. त्यांना एका जागी दोघे बकरा भाजीत बसलेले दिसले. ते पाहून दोघांचा मामांना फार राग आला. त्यांनी जास्त विचार केला नाही आणि दोघां भाच्यांना शाप देत म्हणाले–"तुम्ही खाल्लया अन्नाला

जागला नाही आणि यज्ञासाठी राखून ठेवलेला बकरा भाजून खाण्याच्या विचारात आहां. या अपराधाबद्दल तुम्ही दोघे ब्रह्म-राक्षस व्हा!"

मामांना येत असलेले पाहून मुलांनी पळून जाण्याचा विचार केला होता, परंतु त्या पूर्वीच मामांनी त्यांना ब्रह्मराक्षस होण्याचा शाप दिला.

ब्रह्मराक्षस होऊन हिंडत असतांना दोघांना एका जागी एक योगी दिसला. ते त्या योग्याला खायला धावले. त्या योग्याने त्यांना शाप देऊन भुतें करून टाकले.

भुते झाल्यावर दोघांनी एका ब्राह्मणाच्या गाईला मारण्याचा विचार केला. त्या

ब्राह्मणाने त्यांना चांडाल व्हायचा शाप दिला. ते दोघे धनुष्यबाण घेऊन चांडाल रूपे हिंडू लागले. भुकेने जीव कासावीस झाला असता ते त्याच अवस्थेत चोरांच्या वस्तीत पोंचले. गावात पाहरा देणाऱ्या चोरांनी त्यांना कैद केले आणि आपल्या सरदारासमोर उभे केले.

चोरांच्या सरदाराने त्यांचे पूर्व वृत्त ऐकले तेव्हां त्याला त्यांची कीव आली आणि त्याने त्यांना सोडून द्यायला सांगितले. त्याने त्यांच्या खाण्यापिण्याची व्यवस्था करून देऊन त्याच्याच बरोबर राहायला सांगितले. त्यांना त्या दिवसापासून भीती वाटत नाहीशी झाली आणि कोणत्याही गोष्टीची उणीव भासतनाशी झाली. चोरां-बरोबर दोघे चोरी करायला जाऊ लागले व पुढे चोरांच्या त्या टोळीचे नायक झाले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा, अपराध केल्याशिवाय त्याचा दंड दोघां भाच्यांना कां भोगावा लागला? समाजाने क्रूरपणाने वागविले, त्या उलट [illegible] काय? या प्रश्नांची सामाधानकारक उत्तरे माहीत असून दिली नाहीस तर त्याचा परिणाम तुम्हांला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

राजा म्हणाला–"माणसात स्वार्थ बुद्धी प्रधान असते. स्वार्थी माणसाचे नुकसान झाले म्हणजे त्याला राग येतो. मामांचे भाच्यांवर प्रेम कमी नव्हते. त्यांची खालावत चाललेली स्थितीच त्यांच्या क्रूरपणाच्या मुळात होती. योग्याने किंवा ब्राह्मणाने दिलेले शाप, वरदानासारखेच परिणामी ठरले. कारण ब्रह्मराक्षसापेक्षा भूताचे जीवित आणि भुताच्या जीवनापेक्षां चांडालाचे जीवन बरे. आतां चोरांची गोष्ट. ते सुद्धां मनुष्यच होत. त्यांच्या औदार्यामुळे दोघे हीन काम करून उन्नतीच्या मार्गालाच लागले."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौनभंग होताच वेताळ पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

राजाचा मावसभाऊ

फार जुनी एक हजार वर्षांपूर्वीची गोष्ट आहे. बंग देशाच्या गादीवर एक हुशार व धर्मात्मा राजा राज्य करीत असे. त्याचा खजिना नेहमी भरलेलां असे. कोणी याचक भिक्षु त्याच्याकडे येऊन रिकाम्या हाताने परतला असे झाले नाही.

एकदा दरबारात राजा बसला असता एक गरीब म्हातारा मनुष्य दारासमोर येऊन उभा राहला आणि द्वारपालकाला म्हणाला–"मी राजाचा मावसभाऊ आहे व मला महाराजांना भेटायचे आहे."

"तुम्ही महाराजांचे मावसभाऊ?" द्वार-पालकाने चकित होऊन विचारले.

"होय, मला एका अत्यावश्यक कामाने महाराजांना भेटायचे आहे, गप्पांत वेळ घालवू नकोस." तो म्हातारा म्हणाला.

द्वारपालकाने दरबारात जाऊन राजाला ते सांगितले. राजा चकितच झाला. तरी त्या म्हाताऱ्याला बोलावून घेऊन यायला राजाने सांगितले. दरबारी पण 'महाराजां-च्या मावसभावाला' पहायला उत्सुकतेने वाट पाहू लागले.

थोड्या वेळाने म्हाताऱ्याने दरबारात पाऊल टाकले व लवून महाराजांना मुजरा केला. म्हाताऱ्याच्या हातात एक काठी होती. त्याचे कपडे जुने व फाटके होते.

राजाने विचारले–"कोण तुम्ही?"

म्हातारा–"महाराज! मी आपल्या मावशीचा मुलगा, आपला मावसभाऊ!"

राजाने स्मित करून विचारले–"दादा! कसे काय घरची सर्व मंडळी खुशाल आहेत ना?"

"खुशाल म्हणता महाराज! माझ्या आयुष्यात फार बदल झाला आहे. माझे सुंदर घर डगमगू लागले आहे, आज पडते की उद्यां याची चिंता आहे. माझे बत्तीस

श्री. मु. र. पाटील

नोकर, जे आजपर्यंत इमाने इतबारे माझी सेवा करीत होते, एक एक करून मला नमस्कार सांगून निघून गेले. माझे बाहेरचे काम फक्त दोघांवर भागत होते, आतां तिघे लागतात. माझे जवळचे दोन मित्र दूर गेले आणि दोघे मित्र दूर होते ते जवळ आले." म्हातारा म्हणाला.

"तरमग, तुम्ही माझ्याकडे कशासाठी आलां आहां?" राजाने विचारले.

"महाराज, माझे पुढील आयुष्य सुखाने जावे, यासाठी आपल्या मदतीची गरज आहे." म्हातारा म्हणाला.

राजाने म्हाताऱ्याला एक रुपया दिला, तो पाहून म्हातारा निराश होऊन म्हणाला–

बावतीत ती कीर्ती खोटी ठरली!"

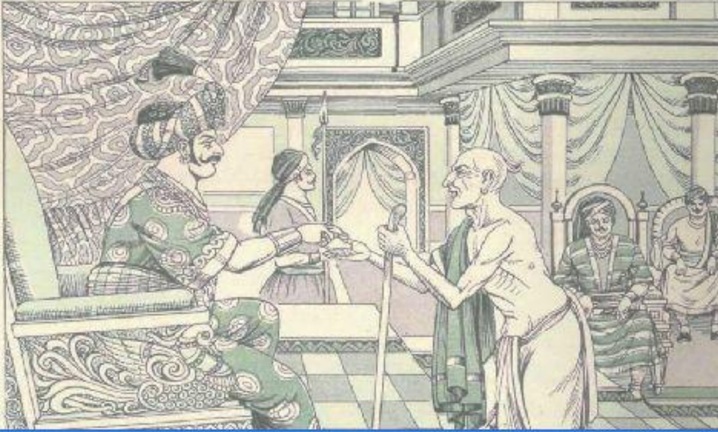
"अहो दादा! आमचा खजिना रिकामा झाला आहे." राजा म्हणाला.

"खजिना रिकामा झाला असेल तर लंकेला कां नाहीं जात? लंकेत सोन्याच्या विटा आहेत?" म्हातारा म्हणाला.

"लंकेला जायचे म्हणजे समुद्र पार करावा लागतो!" राजा म्हणाला.

"पहिल्याने मला लंकेला पाठवा, म्हणजे आपणांला पायीच लंका पार येता येईल." म्हातारा म्हणाला.

राजा मोठ्याने हसला व त्याने खजिनदाराकडून एक लाख रुपये मागवून

आभार मानून निघून गेला.

राजा व म्हातारा दोघांचे परस्परांशी जे बोलणे झाले आणि शेवटी महाराजांनी त्याला एक लाख रुपये दिले हे सर्व एका कोड्यासारखे दरबाऱ्यांना वाटले. राजाने ते ओळखले व दरबाऱ्यांना म्हणाला–

"त्या म्हाताऱ्याचे कोडे तुम्हांला उलगडलेले दिसत नाही? तो म्हणाला की तो माझा मावसभाऊ आहे. लक्ष्मी व सरस्वती दोघी सख्या बहिणी असून लक्ष्मी श्रीमंत व सरस्वती गरीब हे जगात प्रसिद्धच आहे. म्हाताऱ्याचे म्हणणे असे की मी लक्ष्मीचा मुलगा व तो सरस्वतीचा. असे आम्ही मावसभाऊ. त्याचे डगमगणारे घर म्हणजे त्याचे अशक्त झालेले शरीर. त्याचे बत्तीस नोकर म्हणजे त्याचे बत्तीस दांत. ते सर्व पडले आहेत. पूर्वी त्याला बाहेरच्या कामाला दोन सेवक म्हणजे दोन पाय पुरत असत. आतां तिसरा नोकर म्हणजे काठीची गरज पडते. पहिल्याने जे मित्र दूर होते ते जवळ आले आहेत. म्हणजे त्याच्या डोळ्यांना दूरचे दिसत होते. आता जवळचेच तेवढे दिसते. पहिल्याने जे मित्र जवळचे होते ते दूर निघून गेले आहेत. म्हणजे त्याला बरोबर ऐकू येत नाही. नंतर त्याने या सर्वांपेक्षा जास्त गमतीचे एक उत्तर दिले. मी त्याला लंकेला पाठविले तर समुद्र पार मी पायी जाऊ शकेन. मी त्याला म्हटले होते की माझा खजिना रिकामा झाला आहे. त्याचे त्याने ते उत्तर दिले होते. तात्पर्य एवढेच की तो दरिद्री देवीचा पुत्र आल्याबरोबर खजिना रिकामा झाला. त्याला द्यायला माझ्याकडे काही उरले नाही. त्यापेक्षा त्याला मी हद्द पार लंकेला पाठवून दिले तर पुन्हां खजिना भरेल. त्याचे हे चातुर्यपूर्ण उत्तर ऐकून मी त्याला एक लाख रुपये दिले.

तेव्हां दरबारी लोकांना म्हाताऱ्याचे गूढार्थ असलेले बोलणे कळले व महाराजांची मर्मज्ञता पण त्यांच्या लक्षात आली.

दोघात क

एका गावी एक श्रीमंत मनुष्य रहात असे. तो चिक्कू व कवडीचुंबक होता. एक भिकारी त्याच्या घरी भीक मागायला आला आणि घरासमोरच्या ओटयावर बसला.

श्रीमंताला तो म्हणाला–"मालक, गरिबाला काही द्यावे."

"बाहेर नीघ काही मिळणार नाही." श्रीमंत म्हणाला.

भिकारी–एखादे, फाटके कापड तरी?

श्रीमंत–काही नाही, चालता हो.

भिकारी–काही खायला तरी?

श्रीमंत–काही नाही, एकदां सांगितले.

भिकारी–बिडीचे एक दोन तुकडे तरी?

श्रीमंत माणसाला आतां मात्र फार राग आला म्हणाला–"माझ्याकडे काही नाही, तुला सांगितले नाही का?"

"बरोबर आहे, धनी! आपल्या दोघांत काय फरक आहे? तुम्ही सुद्धां चला माझ्या-बरोबर. चार घरे भीक मागितली तर पोट भरेल." भिकारी म्हणाला.

याचको याचकः शत्रुः

'याचको याचकः शत्रुः', भिकारी परस्परांचे शत्रू असतात, असा एका संस्कृत म्हणीचा अर्थ आहे. अगदी अशीच एक गोष्ट मागे दक्षिणेतील एका गावी घडली. त्या गावी राघव आणि शंकर नावाचे दोघे भिकारी मित्र होते. पहिला विष्णुभक्त होता व दुसरा शिवभक्त. दोघे भीक मागत गावोगाव फिरत.

राघव सकाळी उजाडल्यावर एका गावी भीक मागायला एका दिशेने निघाला आणि शंकर दुसऱ्या दिशेने. एका घरासमोर जाऊन राघव म्हणाला–"गरिबाला एक मूठ तांदूळ द्या हो!"

त्याच वेळी घरात मालकीण आपल्या मुलीला म्हणाली–"माझे ऐकले नाहीस तर तुला त्या भिकाऱ्याला देऊन टाकीन."

नंतर ती मूठभर तांदूळ घेऊन बाहेर आली. भीक घेतल्यावर राघव घरासमोरून हलेना. म्हणाला–"बाई, तुम्ही मुलीला देणार म्हणाला होता ना."

मालकिणीला राग आला. म्हणाली–"होय, थांब, मालक शेतावरून आले म्हणजे एकाच्या जागी दोन देतील."

माधव मालक येईपर्यंत तसाच थांबला. मालकाने घरी आल्याबरोबर घरधनीणीला विचारले–"ह्या भिकाऱ्याला भीक कां नाही वाढली? उभा आहे हा!"

बायकोने थोडक्यात भिकारी उभा असण्याचे कारण सांगितले.

मालकाने त्या भिकाऱ्याला आपल्या काठीने दोन लगावल्या व म्हणाला–"एकाच्या जागी दोन घे!" राघव "ओय ओय" करीत तेथून निघून गेला.

दोघे भिकारी गावातल्या धर्मशाळेत उतरले होते. राघव परत धर्मशाळेत जातांना विचार करू लागला की शंकरलापण असाच

सौ. गंगुताई बापट

चोप मिळाला पाहिजे. परत आल्याबरोबर शंकरने त्याला विचारले–"कायरे राघव! तुला आज उशीर कां झाला?"

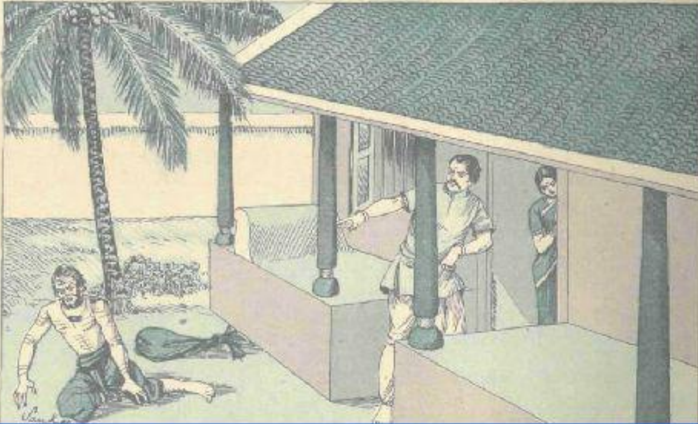
"नाही रे, त्या समोरच्या गल्लीच्या टोकाला एक शेतकरी राहतो. त्याच्या मुलीचा आज वाढदिवस आहे. त्याने मला लाडू, जिलब्या आणि कायकाय पक्वान्ने वाढली रे! मी तू येशील म्हणून बराच वेळ वाट पाहिली." राघव म्हणाला.

राघव म्हणाला ते ऐकून शंकरच्या तोंडाला पाणी सुटले. म्हणाला–"तरमग मी जाऊन येतो त्याच्या घरी!"

"तू सरळ जा, दारासमोर नारळाचे झाड आहे. घरासमोर जाऊन म्हण–'बाई, मुलगी देणार म्हणाला होता! आलो [illegible] तसे बोलायला सांगितले.

शंकर लाडू जिलब्यावर हात मारण्याचा विचार करीत निघाला. त्या वेळी राघवने तसे म्हणायला कां सांगितले याचा विचार सुद्धा त्याच्या मनात आला नाही. आपला साथी भिकारी असा कावेबाज असेल असे त्याला स्वप्नात देखील वाटले नाही. त्याने त्या शेतकऱ्याच्या घरासमोर जाऊन राघवने सांगितल्याप्रमाणे म्हटले.

ते ऐकून "कोण रे आला आहे मुलीला घ्यायला?" असे म्हणत शेतकरी दांडके घेऊन बाहेर आला व त्याने शंकरला खूप बडवून काढले. राघवने आपल्याशी दगाबाजी केल्याचा शंकरला राग आला. त्याने

[illegible] धर्मशाळेत जाऊन झोपला.

दुसऱ्या दिवशी दोघे उजाडण्यापूर्वी लोळत पडले होते. शंकर राघवला म्हणाला–"काय रे, पाहिलीस का गंमत? हे वासे आहेत ना कसे माझ्या आडव्या गंधासारखे तुझ्या उभ्या त्रिपुंड्रासारख्या (गंधासारख्या) या खांबावर चढून ऐटीत झोपा काढीत आहेत!"

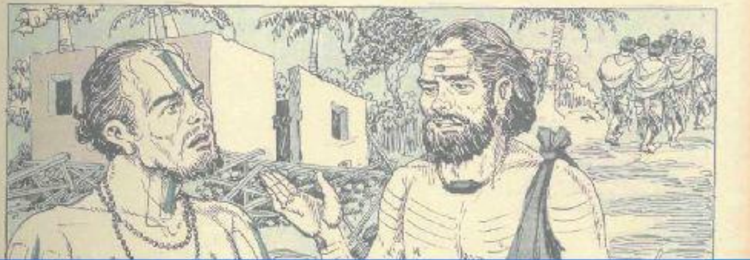
"हे नाही मी चालू देणार!" असे म्हणत राघव छपरावर चढला आणि त्याने भराभर वासे ओढून खाली टाकून दिले आणि शंकरने उभे खांब पाडून टाकले.

थोड्या वेळाने शंकर राघवला म्हणाला–"पण कायरे, धर्मशाळेचा मालक येऊन विचारू लागला तर? मी आपल्या गंधासारखी आडवी मान हलवीन आणि तू काय आपल्या त्रिपुंड्रासारखी उभी मान हलविशील. कारण असे बघ, उगाच तोंडावाटे काही शब्द निघाला तर मारामारीपर्यंत मजल यायची!"

परंतु राघवच्या लक्षात आले नाही की उभी मान हलविण्याचा अर्थ 'होकार' आहे आणि आडवी मान हलविण्याचा अर्थ 'नकार' आहे. चांगले उजाडल्यावर धर्मशाळेचा मालक गावातल्या मानकऱ्यांबरोबर गप्पा मारीत धर्मशाळेजवळ आला. "कोणीरे हे वासे व खांब काढून टाकले? तू की तू?" धर्मशाळेच्या मालकाने दोघां भिकाऱ्यांना विचारले. ठरल्याप्रमाणे शंकरने नकारार्थी मान हलविली आणि राघवने होकारार्थी धर्मशाळेच्या मालकाला व ग्रामप्रमुखांना तोच अपराधी आहे असे वाटले व त्यांनी त्याला धरून खूप बडविले.

दोघे दुसऱ्या गावी निघाले तेव्हां राघवने शंकरला विचारले–"कायरे, तू सुटलास आणि मार खावा लागला मलाच!"

"बाबारे! 'करावे तसे भरावे' अशी जुनी म्हण आहे, विसरलास का? तू शेतकऱ्याकरवी मला चोप देवविलास, मी धर्मशाळेच्या मालकाकडून तुला देवविला! त्यात गैर काय केले?"

खुळी

एका गावी एका शेतकऱ्याला एक मुलगी होती. ती थोडी अर्धवट होती. नेहमी तिचे तोंड चालू असे. म्हणून तिचे लग्न जमत नव्हते. तिला तिच्या आईवडिलांनी किती समजाऊन सांगितले की, मुली कोणी तुला पहायला आले की बोलू नये. पण तिचे ते आपले चालूच.

एकदा एक चांगला मुलगा मुलीला पहायला येण्याचे ठरले. तिच्या आईने तिला चांगले लुगडे नेसवून उत्तमोत्तम दागिने घातले आणि सांगितले की, मुली, मी तुला हा विडा करून देते. मुलाने उंबरठ्यात पाऊल टाकले की लगेच तू हा विडा तोंडात घाल, बैठकीत येऊन बसला की चावू लाग आणि उंबरठ्याबाहेर तो निघून गेला की थुंकून टाक."

थोड्या वेळाने मुलगा आला. त्याने उंबरठ्यावर पाऊल टाकताच मुलीने आईला विचारले–"आई! उंबरठ्यात आला, तोंडात घालू ?"

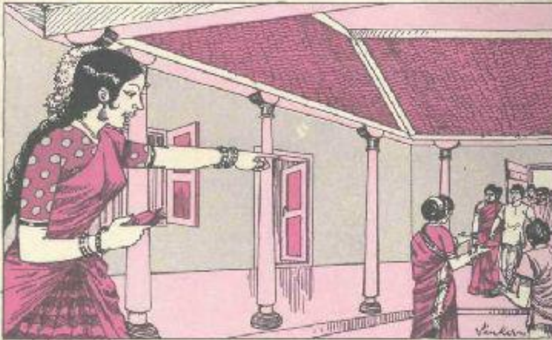
ते ऐकून मुलगा दचकला आणि घाईघाईने बैठकीत येऊन बसला.

"आई, आतां तो बैठकीत आला आहे, चावू का ?" मुलीने विचारले.

ते ऐकून मुलगा बैठकीतून बाहेर पळाला.

"बैठकीबाहेर उंबरठा ओलांडून गेला ग. थुंकू ?" मुलीने विचारले.

मुलाने पुन्हां मागे वळूनसुद्धां पाहिले नाही. तेथून पाय काढला.

डाव उलटला

एका गावी एक म्हातारा शेतकरी रहात असे. त्याच्याकडे शेती करण्यालायक जमीन नव्हतीच. होती थोडीशी जमीन, पण ती घर बांधण्या पुरेशी होती. या शिवाय त्याच्याकडे काही कोंबड्या होत्या व एक शिकारी कुत्रा होता. घराची राखण करायला.

मरणसमयीं म्हाताऱ्याने आपल्या दोघां मुलांनाजवळ बोलावून सांगितले की बाळांनो, भांडल्याशिवाय वांटे करून घ्या. कोणी कोणाला फसविण्याचा विचार करू नका व होईल तेवढी परस्परांना मदतच करीत जा. दोघांचे भांडण आणि तिसऱ्याचा लाभ अशी जुनी म्हण आहे. त्याची आठवण करून देत आहे. असे त्याने समजावून सांगितल्या नंतर दोघां मुलांनी बापाच्या इच्छेप्रमाणे वांटे करून घेतांना वागायचे वचन दिले. म्हाताऱ्याने सुखाचा सुस्कारा सोडून डोळे मिटले.

बाप मेल्यावर दोघां मुलांनी घराकरिता बापाने ठेवलेली जमीन अर्धी अर्धी वांटून घेतली आणि आपापल्यासाठी झोपड्या बांधून राहू लागले.

मोठ्या मुलाचे नाव रामू होते व धाकट्याचे बाळू होते. रामूने मनात विचार केला की कोंबड्यांची वांटणी होऊ शकली तरी कुत्रा कसा वांटणार? म्हणून तो आपल्या धाकट्या भावाला बोलावून म्हणाला–"बाळू! अरे या कोंबड्या वांटून घेतल्या तर दोघांना त्यात काय मिळणार? त्यापेक्षा एकाने कोंबड्या घ्याव्या व दुसऱ्याने कुत्रा घ्यावा. मी कोंबड्या घेतो व तू कुत्रा घे." त्यात त्याचा हेतू स्पष्टच होता की कोंबड्या अंडी देतील ती विकून दररोज चार पैसे मिळतील. उलट कुत्रा दररोज फुकटाचे खाणार तेव्हां कुत्र्याला धाकट्या भावाच्या गळ्यात बांधून मोकळे व्हावे.

परंतु त्याच्या मनातला हेतू धाकट्या भावाला मुळीच कळला नाही व त्याने भावाची सूचना मान्य करून कुत्रा आपल्या घरी ठेवून घेतला.

मोठ्या भावाला अंड्यांचे पैसे मिळू लागले व त्याच्या पोटापाण्याची सोय झाली. परंतु धाकट्या भावाला स्वतःच्या पोटापाण्याबरोबर कुत्र्याच्या खाण्या-पिण्याची फिकीर करावी लागली. म्हणून तो कुत्र्याला घेऊन रानात शिकारीला निघाला. त्याच्या नशिबाने थोड्याच वेळाने कुत्र्याने एक हरण धरले. ते घेऊन तो बाजारात गेला. चांगली किंमत मिळाली. एका आठवड्या पुरेशी खाण्यापिण्याची तरतूद झाली व चार पैसे हातात उरले. अशाच तऱ्हेने एक दोन महिने गेल्यावर धाकट्या भावाची आर्थिक स्थिती सुधारत असल्याचे मोठ्या भावाला कळले व त्याला कारण कुत्रा आहे हे कळल्यावर त्याला आपली चूक लक्षात आली. धाकट्या भावाची सुधारलेली स्थिति त्याला पाहवेना.

मनाशी ठरविले.

एक दिवशी बाळू कोठे बाहेर गेला असतां रामूने भातात विष कालवून तो कुत्र्याला खायला घातला. कुत्र्याने थोडाच भात खाल्ला व तो मळमळू लागले म्हणून रामूच्या परसात जाऊन ओकला. रामूच्या कोंबड्या खुराडाबाहेर होत्या. त्यांनी तो खाल्ला आणि खुराडात जाऊन बसल्या.

दुसऱ्या दिवशी उठल्याबरोबर रामू कुत्रा मेला की नाही पहायला गेला तेव्हां तो छान फिरत असलेला पाहून त्याला आश्चर्यच वाटले. एवढेच नव्हे, तर थोड्या वेळाने बाळू कुत्र्याला घेऊन शिकारीला निघालेला पाहून तर तो चकितच झाला.

विष पचविणारा कुत्रा पाहून रामूला आश्चर्यच वाटले. नंतर तो आपल्या कोंबड्यांची अंडी काढायला खुराड्याकडे गेला तर सर्व कोंबड्या मेलेल्या होता. त्याने भावाविरुद्ध टाकलेला डाव कसा उलटला हे त्याला कळले नाही.

नवऱ्याच्या शोधार्थ

[२]

त्या गावी एक म्हातारी सूत काढीत असलेली मल्लिकेला दिसली. म्हातारी अर्धवट आवाजात बडबडत होती–"हा बुधवर्मा किती नीच आहे!"

"आजी, तुम्ही त्याला कां शिव्या देत आहां हो?" म्हातारीला मल्लिका कोणी पुरुषच असावा असे वाटले. म्हणून ती म्हणाली–"अरे, तुला माहीत नाही का? सर्व जग त्याची निंदा करते आहे."

त्याच वेळी दवंडी ऐकू आली–"बुद्धवर्माच्या सुनेचा पत्ता जो कोणी कळवील त्याला मनमुराद बक्षिस दिले जाईल. कोणी तिला लपवून आपल्या घरात ठेवले असेल त्याला फाशी देण्यात येईल! ही राजाच्या आज्ञा आहे, ऐका हो, ऐका!"

ती म्हातारी डोळ्यात पाणी भरून म्हणाली–"बा मुली, मल्लिके! बहाद्दर मुली! तू घरातून पळून गेलीस ना, बरे केलेस! त्या कुबड्याबरोबर संसार करायला लागणार होता तुला! तुझा नवरा यज्ञदत्त आहे."

ते ऐकून मल्लिका निर्धास्त झाली. तिने आपले खरे चरित्र त्या म्हातारीला सांगून टाकले. म्हातारीने प्रेमाने मल्लिकेला पोटाशी धरले आणि घरात बोलावून घेऊन जाऊन तिचा कापालिक वेश बदलून तिला आंघोळ करायला व विश्रांती घ्यायला सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी मल्लिका आपला कापालिक वेश धारण करून पुन्हां निघाली तेव्हां गावात जागोजागी लोकांचे थवेच्या थवे उभे होते. मल्लिकेने एका माणसाला विचारले–"काय हो, ही गर्दी कसली?"

श्री ना. रा. कलघटगी

तेव्हां तो म्हणाला–"येथे बुद्धम[illegible] नावाचा एक व्यापारी आहे. त्याला ए[illegible] कुबडा मुलगा आहे. त्याने आपल्या मुलाऐवजी एका ब्राह्मण तरुणाचा एका सुंदर कन्येशी विवाह करून दिला. परंतु ते फक्त नाटक होते. वास्तविक ते लग्न त्या कुबड्याशी झाले असल्याचे त्या मुलीला जेव्हां कळले, तेव्हां ती पळून गेली."

"तुला त्या ब्राह्मण तरुणाचे घर माहीत आहे का? मल्लिकेने त्या माणसाला विचारले. त्याने 'होकार' दिला आणि तिला यज्ञदत्ताचे घर दाखविले. नंतर तो आपल्या वाटेने निघून गेला. यज्ञदत्त गरीब घराण्यातला होता. म्हणून त्याचे घर सामान्यच होते. यज्ञदत्त आपल्या शिष्यांस शिकवीत होता.

[illegible]

"मनुस्मृतीत वर्णाश्रम धर्म म्हणजे काय याचे जे वर्णन दिले आहे ते शिकवीत आहे." यज्ञदत्त म्हणाला.

"ढोंग कशाला? अन्तर जातीय विवाह करून आपल्या विवाहित पत्नीला एका कुबड्याच्या हाती सोपविणाऱ्याला धर्मशास्त्र शिकविण्याचा अधिकार नाही." मल्लिका स्पष्ट शब्दात म्हणाली.

"पितृआज्ञा पालन हा सत्पुत्राचा धर्म आहे. श्री रामचंद्राने पितृ आज्ञा पालनार्थ वनवास स्वीकारला नव्हता का?"

"तू अवतारी पुरुष रामचंद्राशी आपली तुलना करतो आहेस? बरे तर हे सांग, तू [illegible] आज्ञेने केलास?" मल्लिकेने विचारले.

यज्ञदत्ताजवळ त्या प्रश्नाचे उत्तर नव्हते. मल्लिका दुपारपर्यंत तेथेच बसून राहली व नंतर भीक मागायला म्हणून सांगून म्हातान्या ब्राह्मणस्त्रीच्या घरी गेली. त्या दिवसापासून दररोज मल्लिका दिवसा यज्ञदत्ताच्या घरी जाऊ लागली व रात्री त्या ब्राह्मण म्हातारीकडे येऊ लागली.

मल्लिकेला यज्ञदत्ताने गरीबीमुळेच हे धर्मशास्त्राविरुद्ध काम केल्याचे कळले. म्हणून तिने त्याची सांपत्तिक स्थिती बदलून त्याचे मन वळविण्याचे आपल्या मनाशी ठरविले. तिने आपल्या गळ्यातला मोत्यांचा हार विकला आणि जे धन मिळाले ते एका सुरक्षित जागी पुरून ठेवले. नंतर ती यज्ञदत्तला म्हणाली–"माझ्या सारख्या कापालिक साधूंना एका जागी पाच दिवसापेक्षा जास्त राहतां कामा नये. परंतु तुझ्यावर माझे जे वात्सल्य आहे, त्यामुळे मी पाच दिवसांहून जास्त राहले. आतां मला पुढे जायचे आहे. माझ्याजवळ महाकाळ मंत्रांचा एक ग्रंथ आहे. त्याच्या आधारे पृथ्वीच्या पोटात कोठे कोठे धनाचा सांठा आहे, हे सहजी कळतें. मी एका जागी असा एक सांठा शोधून काढला आहे. तू पाहिजेतर तो स्वाधीन करून घे."

तेव्हां यज्ञदत्त आपल्या एका दोघां शिष्यांना बरोबर घेऊन मल्लिकेबरोबर

निघाला. मल्लिकेने दाखविलेल्या जागी तांब्याचे हंडे मिळाले. ते घेऊन तो घरी आला. त्याने ती गोष्ट आनंदाने आपल्या वडिलांना सांगून कापालिकाजवळ महाकाल नावाचा ग्रंथ असल्याचे सांगितले.

तो म्हणाला–"अरे यज्ञदत्त! मग या वेद ग्रंथांच्या मागे कशाला लागतोस? त्या कापालिकच्या आश्रमात जाऊन महाकाल ग्रंथाचा अभ्यास कर.

कापालिक पुढल्या प्रवासाच्या तयारीत असल्याचे यज्ञदत्ताने पाहिले व म्हणाला–"गुरुवर्य! माझ्यासारख्या पाप्याला तीर्थाटन केल्याशिवाय मुक्ती मिळणे शक्य नाही."

[illegible] घेण्यात तिला त्रासच असल्याचे दर्शविले आणि म्हणाली–"तू कशाला एवढे कष्ट करतोस?" परंतु शेवटी तिने होकार दिला. दोघे काशीला येऊन पोचले. तेथे काही दिवस राहून नैमिशारण्याच्या प्रदेशातून प्रवास करीत ते गंगाद्वारी आले. तेथून कुरु, पुष्कर, महालय इत्यादि तीर्थांचे दर्शन करीत उज्जयनीला निघाले.

मल्लिका यज्ञदत्तला म्हणाली–"तू उज्जयनीला येणे इष्ट नाही. तू तेथे मोठा अपराध केला आहेस. तेथील लोक तुला क्षमा करणार नाहीत. म्हणून तू घरी परत जा."

परंतु यज्ञदत्त म्हणाला–"जेथे गुरु तेथे शिष्य! आपल्या पावलावर पाऊल टाकून जाणार!"

दोघे उज्जयनीला पोचले. तेव्हां मल्लिका यज्ञदत्तला भद्रवट नामक स्थानी रहायला सांगून म्हणाली–"मी एक सांठयाची जागा शोधायला जात आहे, यायला उशीर झाला तरी घाबरू नकोस."

नंतर ती क्षिप्रा नदीच्या काठी गेली. स्नान करून कापालिनीची वस्त्रे धारण केली आणि आपल्या वडिलांच्या घरीच भिक्षेला गेली. भिक्षा घालण्यासाठी मल्लिकेची एक दासी आली. तिने मल्लिकेला ओळखले आणि मालकिणीला जाऊन [illegible] मुलगी कापालिनी वेशात बाहेर भिक्षा मागायला आली आहे."

मल्लिकेच्या आईने बाहेर येऊन मुलीचा हात धरला. तिच्या अंगावरची कपालिनीची वस्त्रे काढवून तिला स्वच्छ स्नान करविले व नंतर विचारले–"मुली, हे सर्व काय ग?"

मल्लिका म्हणाली–"आई! मी कापालिनी झाले, असे का वाटले तुला? तू बाबांना बोलावून आण. सर्व सांगते तुला."

सागरदत्त आल्यावर मल्लिका म्हणाली–"बाबा! तुमचे जांवई भद्रवट स्थानी आहेत. त्यांना आदरपूर्वक घेऊन यायला माझ्या भावांना पाठवा."

यज्ञदत्तकडे त्याचे मेहुणे गेले आणि म्हणाले–"चल रे, महाराजांनी, तुला घेऊन यायला सांगितले आहे."

यज्ञदत्त थोडा घाबरला. परंतु स्वतःला सावरून म्हणाला–"माझा कापालिक मित्र परत येईपर्यंत तुम्ही थोडे थांबा!"

मल्लिकेचे बंधू स्मित करून म्हणाले–"आहे कोठे तुझा तो कापालिक? त्याला जेथे जायचे होते तेथे तो गेला आहे. त्यानेच तुझा पत्ता सांगून तुला धरून आणायला पाठविले आहे." ते त्याला आपल्या घरी बोलावून घेऊन गेले.

आपले जांवई परत आलेले पाहून सागरदत्तला आनंद झाला. सर्व त्याच्या भोवती घोळका करून उभे राहले.

पतीच्या शोधार्थ मल्लिकेने जे कष्ट सहन केले ते कळल्यावर यज्ञदत्ताच्या मनात मल्लिकेविषयी आदरभाव जास्त वाढला.

हळूहळू मल्लिकेने दाखविलेले दिव्य राजाला कळले. तिने तिला व यज्ञदत्तला बोलावून घेतले. त्यांना धन व जमिन दिली व म्हणाला–"मुली! तुझा पती ब्राह्मण आहे. त्याला त्याच्या कुलरीतीप्रमाणे ब्राह्मण धर्म चालू ठेवण्यास तू सर्व तऱ्हेने मदत केली पाहिजेस."

त्यानंतर यज्ञदत्त व मल्लिकेचा संसार सुखाचा झाला.

काय प

एका गावी एक हुशार मनुष्य रहात असे. तो शिकला सवरलेला नव्हता. पण होता हुशार. एकदा त्याला दहा रुपयांची गरज होती. कोणाकडे मिळतील म्हणून त्याने पुष्कळ प्रयत्न केला. परंतु त्याला एक रुपयादेखील मिळाला नाही. तेव्हां त्याला एक उपाय सुचला.

गावात ओळखीचे एक वकील साहेब होते. त्यांच्याकडे जाऊन तो म्हणाला–"तुम्ही कायदेपंडित आहां व मी अशिक्षित खेडवळ. मी एक प्रश्न विचारतो तुम्हांला. जर तुम्ही उत्तर देऊ शकलात तर मला वीस रुपये द्यावे लागतील. तुम्हीदेखील मला एक प्रश्न विचारा. मी देऊ शकलो नाही तर मी तुम्हांला दहा रुपये देईन. कारण मी गरीब आहे."

वकील साहेबांनी त्या गोष्टीस होकार दिला.

तेव्हां त्याने विचारले–"सांगा वकील साहेब, तीन पाय व दोनचोची असलेला पक्षी कोणता ?"

वकील साहेब त्याचे उत्तर देऊ शकले नाहीत, म्हणून वीस रुपये काढून देत ते म्हणाले–"आतां मी तोच प्रश्न तुला विचारतो, तू त्याचे उत्तर दे !"

"मी हारलो ! हे घ्या दहा रुपये !" असे सांगून तो निघून गेला. त्याच्याकडे वकील साहेबांनी दिलेल्या वीस रुपयांपैकी दहा राहलेच होते.

भोळसट केसू

एका गावी जानकी नावाची विधवा बाई रहात असे. तिला केसू नावाचा एक मुलगा होता. मुलगा भोळसट होता. त्याच्या आईने त्याला नानाप्रकारे शिकविण्याच्या प्रयत्न करून पाहिला, पण फुकट!

एकदा जानकी आपल्या मुलाला म्हणाली–"बाळ, काही तरी काम धंदा करून चार पैसे मिळव."

"बरं आई, मी जिल्ह्याच्या गावी जाऊन आपल्या जोगते काम शोधून पाहतो. मला वाटेत खायला चार भाकऱ्या बांधून दे." केसू म्हणाला.

जानकीने मुलाला भाकऱ्या बांधून दिल्या. केसू भाकऱ्या घेऊन निघाला. थोडे अंतर चालून गेल्यावर दमल्यासारखे वाटले व भूक पण लागली. म्हणून एक तलाव पाहून त्याच्या काठच्या झाडाखाली तो बसला. त्याने खाऊन पिऊन घेतले आणि विश्रांतीसाठी जमिनीवर आडवा झाला. लगेच त्याला झोप लागली.

झोप मोडली तेव्हां संध्याकाळ होऊन गेली होती. त्याच वेळी त्याला झाडावर एक सरडा दिसला. सरडा आपले डोके वरखाली करून हलवीत होता. केसूला वाटले की सरडा त्याला विचारतो आहे की तुला काय पाहिजे ?

केसू म्हणाला–"मला काम पाहिजे." सरड्याने संवयीप्रमाणे आपले डोके हलविले.

"ओहो, तूच का काम देणार आहेस मला. मी उद्यापासून कामाला येतो. आतां संध्याकाळ झाली आहे." असे सरड्याला सांगून केसू आपल्या घरी गेला आणि तो आपल्या आईला म्हणाला–"आई, मला काम मिळाले आहे. उद्यापासून मी दररोज कामावर जाणार आहे."

त्या दिवसापासून केसू दररोज भाकऱ्या बांधून नियमितपणे घरून निघू लागला आणि तलावाकाठी खाऊन पिऊन झाडाखाली झोपू लागला.

असाच एक महिना लोटला व केसू पगार घेऊन आला नाही. तेव्हां त्याला त्याच्या आईने विचारले–"काय रे, तुझ्या मालकाने महिन्याचा पगार नाही दिला का?"

"उद्यां येताना पगार मागून घेऊन येतो, आई!" केसू म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी नित्याप्रमाणे खाऊन पिऊन केसू झाडाखाली झोपण्याचा उपक्रम करू लागला. त्याच वेळी त्याला सरडा दिसला. तो झाडाच्या बुंधाजवळच्या भोकातून बाहेर येत होता. तेव्हां केसूने त्याला विचारले–"मी एक महिन्यापासून तुझ्याकडे कामाला येतो आहे, महिन्याचा पगार देशील की नाही?" सरड्याने मान हलविली ती होकारार्थी आहे असे समजून केसू म्हणाला–"उद्यां येऊ म्हणतोस, बरं बुवा!" नंतर घरी आल्यावर तो आईला [illegible] आहे." त्याची आई, मिळेल उद्यां असे समजून स्वस्थ बसली.

दुसऱ्या दिवशी केसूने सरड्याला पाहतांच विचारले–"आणलास का पगार?" सरड्याने नित्याप्रमाणे डोके हलविले. पण त्याच्याजवळ काही नाही हे पाहून केसूला राग आला. त्याने त्याला एक दगड मारला. म्हणून सरडा बिळात पळून गेला.

केसू एक कुदळ व पहार घेऊन आला. त्याने सरड्याचे बीळ खणून काढले आणि आश्चर्य म्हणजे सोन्याची नाणी भरलेला एक हंडा तेथे सांपडला. केसूने खिसे भरून नेता आल्या तेवढ्या मोहरा काढून घेतल्या आणि बाकी तेथेच सोडून निघून गेला. त्याच्या आईला जेव्हां मोहरा कोठे व कशा मिळाल्या हे कळले तेव्हां ती काळोख पडल्यावर मुलाबरोबर त्या झाडाजवळ गेली आणि सर्व मोहरा उचलून घेऊन गेली. त्यानंतर केसूला कामधंद्याच्या शोधार्थ कोठेही जावे लागले नाही.

धर्मात्मा

फार प्राचीन काळातील गोष्ट आहे. बगदाद येथे एक लक्षाधीश रहात असे. तो खूप दानधर्म करी म्हणून लोक त्याला 'धर्मात्मा' म्हणूनच ओळखीत.

त्याच गावात आणखी एक लक्षाधीश रहात असे. तो फार चिक्कू होता. परंतु त्याला दानी म्हणून कीर्ती मिळावी असे फार वाटे. तो 'धर्मात्मा' नावाच्या दानी पुरुषाचा हेवा करी.

त्याने धर्मात्मा होण्याचे मनाशी ठरविले रजाक नांवाच्या आपल्या एका विश्वासपात्र नोकराला तो म्हणाला–"रजाक! तूच काही तरी मार्ग काढ!"

रजाक म्हणाला–"मालक! धर्मात्मा होणे सहस्त्रावधी रुपये खर्च केल्याशिवाय शक्य नाही. परंतु मी एक उपाय सुचवितो. त्या धर्मात्म्याला आपल्या घरी मेजवानीला बोलवा. तो मेजवानीला आला म्हणजे मी त्याच्यासमोर दोन तीनदां निरनिराळी सोंगे करून येईन. प्रत्येक वेळी आपण मला शंभर दीनार द्या. ते पाहून तो धर्मात्मा आपली प्रशंसा गावातल्या चार चौघांसमोर करील. सर्व शहर आपल्या दानशूरपणाची स्तुती करू लागेल."

त्या लक्षाधीशाला तो सल्ला पसंत पडला त्याने दुसऱ्याच दिवशी त्या धर्मात्मा पुरुषाला मेजवानी साठी त्याच नोकरा करवी बोलावणे पाठविले.

रजाक धर्मात्म्याच्या घरी गेला आणि आपल्या मालकाचे नाव सांगून म्हणाला–"मालक! आपण उद्यां मेजवानीला येण्याची मेहरबानी करावी. माझ्या मालकांनी मला खास या कामासाठी आपल्याकडे पाठविले आहे."

"काय रे, तुझे मालक कधी कोणाला एक कवडीदेखील दान करीत नाहीत

सौ. सुशीला कृ. जोशी

आणि मला मेजवानी कशाला? धर्मात्मा त्या नोकराला म्हणाला.

"मालक! आमचे धनी दान करतात ते या कानाचे त्या कानाला कळू देत नाहीत. उद्यां आपण प्रत्यक्षच पाहून घ्यावे." रजाक म्हणाला.

"बरे तर मी येतो मेजवानीला, तू सांग आपल्या धन्याला." असे सांगून धर्मात्माने रजाकला निरोप दिला आणि आपल्या अजीज नांवाच्या विश्वासपात्र नोकराला बोलावून त्याने काय करायचे ते त्याला नीट समजावून सांगितले.

दुसऱ्या दिवशी धर्मात्मा त्या लोभी लक्षाधीशाकडे गेला. लोभी लक्षाधीश

आला. दोघे बोलत बसले होते तेवढ्यात रजाकने तेथून पाय काढला आणि एका आंधळ्या भिकाऱ्याचा वेश करून भीक मागायला आला. "आंधळ्याला एक पैसा द्या बाबा!" म्हणत दारासमोर उभा राहला. लोभी लक्षाधीशाने काही बोलल्या-शिवाय शंभर दीनार थैलीतून काढून त्या आंधळ्याला दिले आणि म्हणाला–"आपले हे असे आहे या हाताने दिलेले त्या हाताला कळणार नाही."

आंधळा भिकारी गेल्यावर थोड्या वेळाने एक म्हातारा भिकारी आला. लोभी लक्षाधीशाने त्याला देखील शंभर दीनार दिले. दुपारपर्यंत एक फकीर, एक लंगडा, एक मुका, एक कुष्टरोगी असे दहा भिकारी आले. प्रत्येकाला त्याने शंभर शंभर दीनार दिले. लक्षाधीशाने आपल्या नोक-राच्या हुशारीची मनातल्या मनात स्तुती केली की त्याने इतक्या थोड्या वेळात किती चलाखीने वेश पालटले.

धर्मात्मा ते सर्व कौतुकाने पहात होता. लोभी लक्षाधीशाला म्हणाला–"आपल्या-सारखा दानी आजपर्यंत पाहिला नाही. दानशूर म्हणविण्यासाठी कित्येक लोक पैसे लुटतात. परंतु तुम्ही केलेले सर्व गुप्त दान और आहे बुवा!"

जुळून आला नाही तर कोणाला कळले असते का? पण सोडा ते अहो, पैसा आणि कीर्ती आपल्या बरोबर जाणार आहेत का?" लोभी म्हणाला.

धर्मात्मा निघून जाण्यापूर्वीच रजाक आपल्या नेहमीच्या वेशात घरात गेला. त्याच्या पाठोपाठ लोभी लक्षाधीश आत जाऊन त्याची पाठ थोपटून म्हणाला–"काय पण बेमालूम काम केलेस रे?"

रजाकने तीनशे दीनार काढून दिले.

"तीनशेच का रे? मी तर एक हजार आतापर्यंत दिले!" लोभी लक्षाधीश घाबरून म्हणाला.

"एक हजार कसे काय? मी तर फक्त तीनदां वेश पालटून आलो होतो व आपण मला प्रत्येक वेळी शंभर शंभर दीनारच दिले होते?" रजाक म्हणाला.

"तू तीनच वेळां आलास तर आणखी सात वेळां कोण तुझा सासरा आला होता?" लोभी लक्षाधीश जरा रागावून म्हणाला.

"आणखी सात वेळा कदाचित माझा नोकर अजीज आला असावा." धर्मात्मा म्हणाला.

त्याचा शांत गंभीर आवाज ओळखून लोभी लक्षाधीशाने व रजाकने दाराकडे वळून पाहिले. तेव्हां धर्मात्मा तेथे उभा होता.

"अजीज येईल थोड्या वेळाने. तो तुमच्या नोकरासारखाच माझा विश्वास-पात्र नोकर आहे. तो तुमचे सातशे दीनार नक्कीच आणून परत देईल." धर्मात्मा म्हणाला.

लोभी लक्षाधीशाला तोंडात मारल्या-सारखे झाले. त्याच वेळी अजीजने सातशे दीनार आणून त्या लोभी लक्षाधीशाला दिले.

आश्चर्य व अपमान दोन्ही भाव लोभी लक्षाधीशाच्या चेहऱ्यावर स्पष्ट दिसू लागले. त्याच्या तोंडावाटे एक शब्ददेखील बाहेर पडला नाही.

दारुडयाचे

एका गावी एक लाकूडफोडया रहात असे. तो खूप दारू पीत असे. एकदा दुपारी तो भर उन्हात लाकडे फोडीत होता आणि दमून भागून पाणी प्यायला एका खडकाळ जागी आला. तेथे पाणी स्वच्छ होते.

पाणी पिऊन झाल्यावर तो बडबडला–"या डबक्यातले सर्व पाणी दारू आणि हे सर्व खडक मांसाचे गोळे असते तर मी मनसोक्त दारू प्यालो असतो व मांसावर हात मारला असता. नंतर आपले डोके फोडून स्वर्गाला स्वतःच्या पायाने चढून गेलो असतो."

एका वनदेवीने त्या लाकूडफोडयाचे बरळणे ऐकले आणि त्याची परीक्षा घ्यायचे ठरविले. तिने डबक्यातले पाणी दारू आणि सर्व खडक मांसाचे तुकडे करून टाकले आणि गंमत पहायला लपून बसली. लाकूडफोडया थोडया वेळाने पाणी प्यायला आला व त्याने मनसोक्त दारू पिऊन घेतली आणि पोटभर मांस खाऊन घेतले. नंतर तो तेथेच झोपला.

संध्याकाळी झोप मोडली तेव्हां तो घरी निघाला. वनदेवीने त्याला विचारले–"कायरे, मनासारखे सर्व झाले मग तू आपले डोके फोडून स्वर्गात कां नाही गेलास ?"

"ए देवी ! तू तरी किती भाबडी दिसतेस ग ? दारुडयाच्या बरळण्यावर तुझा एवढा विश्वास बसला का ?" असे म्हणत तो आपल्या घरी निघून गेला.

कुशलप्रश्न

एका गावी एक श्रीमंत मनुष्य रहात असे. त्याला शिवराम नावाचा एक मुलगा होता. त्याची एका गरीब मुलीशी ओळख झाली आणि दोघांनी लग्न करून घेतले. परंतु सासू व सासरा आपली सून विशालाक्षी हिला प्रेमाने वागवीत नसत. कारण ती माहेरून हुंडा किंवा इतर काही घेऊन आली नव्हती.

सासू सासरे सुनेला ऐकू जाईल असे मोठयाने नेहमी बोलत, काय पण दरिद्र सून मिळाली आहे. परंतु विशालाक्षीने चुकूनदेखील एका शब्दाने उत्तर दिले नाही. एकदा तिला तिच्या पतीकडून तिचे वडील तिला मोहरी घेऊन जायला येणार असल्याचे कळले.

विशालाक्षी पतीला म्हणाली–"तुम्ही वडिलांकडे जरा बरेसे कपडे पाठवून द्या व तेच घालून यायला सांगा."

जांवयाने पाठवलेला पोशाख करून विशालाक्षीचे वडील तिला भेटायला तिच्या घरी आले. शिवराम आईवडिलाचे दोघं घरात जाऊन सुनेला म्हणाली–"तुझा बाप आला आहे ग. बाहेर बसला आहे."

विशालाक्षी हुशार होती. ती बाहेर गेली आणि आपल्या वडिलांना नमस्कार करून माहेरची खुशाली विचारू लागली. सासू-सासऱ्यांना चांगले ऐकू यैतील इतक्या मोठयानेच कुशल प्रश्न चालू होते. तिने विचारले–"बाबा ! आपल्या घरची तिजोरी-सारखी खणखणत असते ना ?"

"त्यात काय मुली ? ती तर सारखी वाजत असतेच, कां ?" बाप म्हणाला.

"पिके कशी आहेत धान्याचा सडा पडत असेल नाही ?" विशालाक्षीने विचारले. वस्तुस्थिती ही होती की लोकांच्या शेतात पडलेले दाणे वेचून आणून माहेरची मंडळी

त्यावर अर्धपोटी जेवीत होती. "अंग, ते कधी थांबेल का?" बापाने विचारले.

"कोपऱ्यात पडलेले हत्तीचे दांत आहेत दांत त्यात नवीन येऊन पडत असतील?" विशालाक्षीने विचारले. वास्तविक ते हत्तीच दांत नसून बांबूचे तुकडे होते.

"नवे आणण्याच्या विचारात आहो." बाप म्हणाला.

"आणि आकाश कंदील?" मुलीने विचारले. घर कौंबळी होते व छपराला भोकें होती. त्यातून सूर्यचंद्र दिसत. म्हणून त्यांच्या घरात त्या भोकांना आकाश कंदील हे सांकेतिक नाव पडले होते.

"ते आहेत तसेच आहेत बाळ, काढले नाहीत?" बाप म्हणाला.

"आई, भाऊ आणि बहिणींच्या हातातली हिरे माणके आहेत तशीच आहेत ना?" मुलीने विचारले.

"होय, आहेत तशींच आहेत. नित्य वाढतपण आहेत." बाप म्हणाला.

हिरे माणके हा सांकेतिक शब्द [illegible] वण यासाठी सर्वांना माहीत होता. बापाने दिलेली उत्तरे ऐकून विशालाक्षीला वाईट वाटले. माहेरची गरीबी होती तशीच होती. परंतु त्या दोघांचे संभाषण आड उभे राहून ऐकणाऱ्या सासूसासऱ्यांना मात्र सुनबाईच्या माहेरची मंडळी, गरीब नसून चांगली श्रीमंत असली पाहिजेत असे वाटले. लगेच दोघें बाहेर आली व सुनबाईला म्हणाली– "मुली! तुझे बाबा किती वेळ झाले, बाहेर ओसरीवरच आहेत. त्यांना हातपाय धुवायला पाणी दे आणि काहीतरी खायला करून दे! अग हे देखील सांगायला हवं का?"

विशालाक्षीला मनातल्या मनांत समाधान वाटले. निरोप देते वेळी तिच्या सासूसासऱ्यांनी तिच्या वडिलांबरोबर माहेरच्या सर्व नातेवाइकांसाठी चोळी खण व इतर वस्त्रे प्रेमाने पाठविली. शिवरामने सासऱ्याला गावाच्या वेशीपर्यंत पोंचते केले.

झोपेचे औषध

फार प्राचीन काळातील गोष्ट आहे. एका देशाचा राजा फार श्रीमंत होता. त्याचा खजिना नेहमी भरलेला असे. त्याला कौटुंबिक सुखपण होते. त्याच्या शौर्याची त्याचे शत्रू देखील प्रशंसा करीत. तो एक प्रजावत्सल राजा म्हणून प्रसिद्ध होता.

राजाला सर्व सुख प्राप्त होते. पण त्याला कधी झोप येत नसे. अंथरुणावर रात्रभर तळमळत पडलेला असे. झोप न येणे हा देखील एक रोगच आहे हे त्याला माहीत होते. त्याने झोपेचे औषध मिळावे म्हणून निरनिराळ्या हकीम वैद्यांचा इलाज करून पाहिला. परंतु गुण पडला नाही.

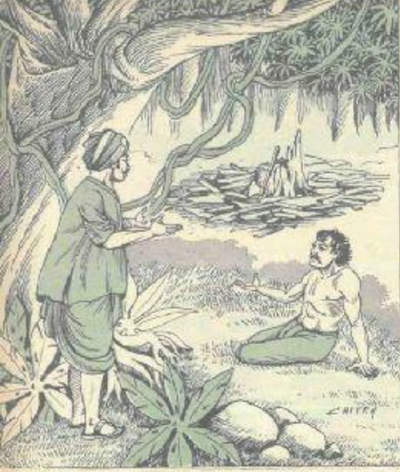
त्याला जिवाचा कंटाळा आला आणि सकाळी सामान्य पोशाख करून कोणाला काही सांगितल्याशिवाय तो रानात निघून गेला.

रानांत त्याला गार वारा व उघडी हवा अनुभवायला मिळाली. त्याला हुशारी वाटू लागली. शिपाई सरदारांबरोबर रानात फिरत असतांना त्याला कधी मोकळेपणा मिळाला नव्हता. म्हणून त्याला एक तऱ्हेची मानसिक शांती वाटू लागली.

थोडे अंतर चालून गेल्यावर त्याला झाड तोडण्याचा आवाज तालात ऐकू येऊ लागला. तो त्याच दिशेने गेला त्याला एक लाकूडफोड्या झाड तोडीत असलेला दिसला. त्याचे सर्व अंग मळके होते व अंगाला घाम सुटला होता.

त्याला पाहून राजाच्या सहज मनात आले किती गरीब आहे बिचारा! ऊन सुद्धा किती कडक पडले आहे.

थोड्या वेळाने लाकूडतोड्याने आपली कुऱ्हाड खाली टाकली आणि आपल्या मळक्या कपड्यानेच घाम पुसून तेथेच आडवा झाला, आणि एका क्षणांत तो छान

घोरू लागला. थोड्या वेळाने झोप मोडली तेव्हां समोर एका माणसाला पाहून लाकूड-तोड्या उठून उभा राहला.

राजाला त्याची कीव आली व त्याने प्रेमाने त्याला विचारले–"कायरे तू दमलेला दिसतो आहेस. ऊन सुद्धा किती कडक पडले आहे. झोप थोडा वेळ!"

"साहेब! मी आपल्याला पाहिला तेव्हां मला वाटले की कंत्राटदाराचा मनुष्य असावा. म्हणून घाबरून उठून उभा राहलो. आप-ल्याला कदाचित मेहनतीची संवय नसावी." लाकूडतोड्या म्हणाला.

"तू म्हणालास ते खरे आहे!" राजा म्हणाला.

आहेत, आपले हात कसे मऊ दिसत आहेत. माझे हात व कपडे पहा. हाताला झाडाच्या सालीसारखे वण पडले आहेत. आपण कोणते काम करतां? शिवण काम का?" लाकूडतोड्याने विचारले.

"नाही रे बाबा! मी शिपी नाही. पण हे मला सांग तू इतके परिश्रम आणि मेहनत करतोस आणि तुला झोप कशीरे येते?" राजाने विचारले.

लाकूडतोड्या तो प्रश्न ऐकून हंसला आणि म्हणाला–"दादा! मेहनत केली की झोप कशी भुतासारखी मानगुटीला बसते! जमिनीवर आंग टाकले की घोरू लागतो."

"मी ते स्वतः डोळ्यांनी पाहिले. पण विश्वास होत नाही!" राजा म्हणाली.

"कोणत्या गोष्टीवर तुम्हांला विश्वास होत नाही, सांगा. माझ्याजवळ आठवड्या पुरेसा पैंसा असता तर आठवडाभर झोप काढली असती हो. पण मग असे वाटते, झोप आली नसती. गरीब माणसाला देव आठवड्या भरचा पैसा देत नाही. त्याला उद्यांची चिंता करावी लागते. परंतु मेह-नतीची भाकरी खाल्ली की झोप आलीच. मी मेहनत केली नाही तर माझे पोट कसे भरणार व बायकोमुले काय खाणार?" लाकूडतोड्या म्हणाला.

अस्स! पण काय रे आपल्या महा-राजांना झोप येत नाही, हे नाहीं का तुला माहीत?" राजाने विचारले.

"तेच तर मला कळले नाही की असे कां? त्यांना माझ्यासारखे काम करावे लागत नाही. झोपायला बिछाना आहे, गाद्यागिर्द्या आहेत. मग. कां नाहीं झोप येत नकळे!" लाकूडतोड्या म्हणाला.

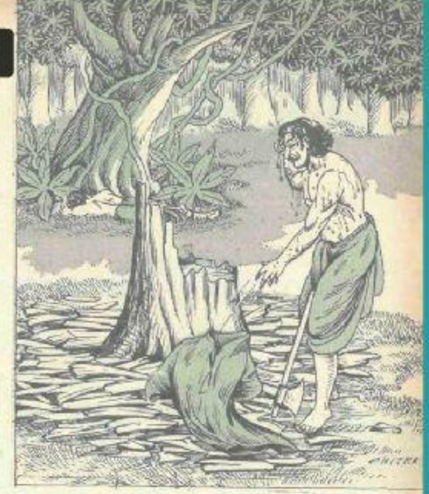
राजा काही बोलला नाही. लाकूड-तोड्या म्हणाला–"दादा! मला बोलायला वेळ नाही, माफ करा. राखणदार आला तर शिव्या खाव्या लागतील." असे सांगून तो झाड तोडू लागला.

राजा कौतुकाने त्याच्याकडे पहात होता. तो विचार करू लागला, मी राजा आहे व मला झोप येत नाही आणि सामान्य लाकूडतोड्या, याला कशी झोप येते?"

थोड्या वेळाने राजा लाकूडतोड्याला म्हणाला–"तू त्या झाडाच्या सावलीत थोडा वेळ विश्रांती घे. मी तुला झोप कशी येते, पाहणार आहे."

"अहो दादा! संध्याकाळच्या आत मला हे काम पुरे केले पाहिजे!" लाकूडतोड्या म्हणाला.

"त्याची फिकीर तू करू नकोस. मी तुझे काम करून टाकतो." असे सांगून राजाने लाकूडतोड्याच्या हातातली कुऱ्हाड मागून

घेतली. लाकूडतोड्याने सशंक मुद्रेने राजाकडे एकदा पाहिले. राजाला झाड तोडू लागलेला पाहून तो सावलीत जाऊन झोपला. एका क्षणार्धात त्याला झोप लागली.

राजा चकित होऊन विचार करू लागला, काय पण आश्चर्य आहे, बिछाना नाही, उशी नाही एक चटई देखील अंथरलेली नाही आणि पहा, कसा घोरू लागला आहे!

परंतु राजाने लाकूडतोड्याचे काम पुरे करण्याची जबाबदारी घेतली होती. म्हणून तो झाड तोडण्याचे काम करीत राहला. त्याला घाम आला तेव्हां त्याने अंगातला सदरा काढून ठेवला. झाड तुटले, पण राजाच्या हाताला फोड आले. त्याचे हात

व कंबर दुखू लागली. राजा लाकूडतोड्याच्याच बाजूला जमिनीवर आडवा झाला आणि त्याला छान झोप आली.

संध्याकाळी राखणदार सर्व मजुरांनी दिलेले काम पुरे झाले कीं नाही पहात ज्या जागी राजा व लाकूडतोड्या झोपले होते तेथे आला. लाकूडतोड्याला लाथ मारून त्याने जागे केले व ओरडला–"ए गाढवा! घोरत पडला आहेस का?"

राजाने डोळे उघडून पाहिले आणि म्हणाला–"तो बिचारा झोपला आहे आणि तू त्याला कां शिव्या देतो आहेस रे?"

"तू कोण रे चोंबडेपणा करणारा? मी राखणदार आहे." तो आपल्याच तोऱ्यात म्हणाला.

राजाला राग आला. म्हणाला–"तू त्याला उठविलेस तर मी तुला उभा चिरून काढीन."

राखणदार दचकून मागे सरकला व म्हणाला–"थांब, मी येतो परत, तुझ्या समाचाराला!"

[illegible] झालेला पाहून शोध सुरू झाला होता. एका शिपायाने त्याच जंगलात शोध सुरू केला होता. त्याला तो राखणदार भेटला. त्याला त्याने विचारले–"काय रे, तू महाराजांना कोठे पाहिलेस का?"

"महाराज आले आहेत की नाही, मला नाही माहीत. पण हे पहा कोण महाराजाधिराज आले आहेत ते!" असे म्हणत राखणदाराने राजाकडे बोट दाखविले.

त्या शिपायाने व इतर अधिकाऱ्यांनी राजाला ओळखले. एक अधिकारी म्हणाला–"महाराज! सकाळपासून आपलाच शोध चालला आहे."

राजा म्हणाला–"होय, पण मी झोपेचे औषध शोधायला निघालों होतो व ते मला मिळाले. या लाकूडतोड्याला घेऊन चला राजधानीत. यानेच ते औषध मला दिले. याला मी बक्षिस देणार आहे व याचा सत्कार करणार आहे."

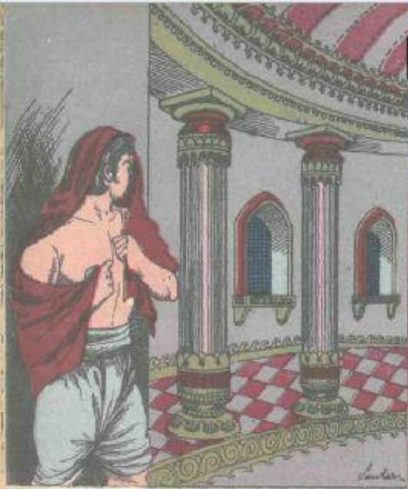
महाभारत

दुसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर कीचक राजवाड्यात येऊन द्रौपदीला भेटला आणि म्हणाला–"तुला माझा पराक्रम ठाऊकच आहे. मी राज्यसभेत तुला लाथ मारली तर कोणाची छाती झाली नाही पुढे येण्याची. विराट हा नावापुरता राजा आहे. सर्व सैन्य माझ्या आज्ञेप्रमाणे वागते. मला आपला दास करून घेऊन धन्य हो! मी तुला दररोज शंभर सुवर्णमुद्रा देत जाईन. शेकडो दासदासी तुझ्या हुकमाप्रमाणे कामे करतील. मोठा रथदेखील देईन." तो द्रौपदीला मोह होईल या आशेने म्हणाला.

"तू खरोखरच मी सांगते तसा वागणार असशील तर तुला काही अटी पाळाव्या लागतील. आपले हे गुपित राज्य सभेत किंवा तुझ्या भावंडांनादेखील कळता कामा नये. कारण कोणाला ते कळले तर माझ्या गंधर्व पतींना पण कळेल. मला तीच धास्ती वाटते." द्रौपदी म्हणाली.

"मी कोणाच्याही दृष्टीस पडल्याशिवाय येतो. या कानाची गोष्ट त्या कानाला कळणार नाही." कीचक म्हणाला.

तेव्हां द्रौपदी म्हणाली–"ते नको. रात्री नृत्यशाळेत कोणी नसते. काळोख असतो व एकांत आहे. तेथे रात्री तू ये. तेथे आपण भेटलो तर कोणाला, माझ्या गंधर्व पतींना देखील या गोष्टीची वार्तासुद्धा लागणार नाही की कल्पना होणार नाही." त्यानंतर द्रौपदी भीमाला भेटली आणि कीचकाबरोबर तिचे जे बोलणे झाले होते ते त्याला सांगितले.

कीचक मूर्ख होता. सैरंध्रीने त्याला ज्या जागी बोलाविले होते त्या जागी त्याचा काळ लपून बसणार आहे याची त्याला कल्पनादेखील नव्हती. द्रौपदी आता आपल्या मुठीत आलीच याच आनंदात तो मग्न होता.

तिकडे भीम कीचकाचा वध करण्यासाठी विचार करीत बसला होता. तो द्रौपदीला म्हणाला–"या कीचकाचा गुप्तपणे वध करणे जमले नाही तर उघडपणे त्याला यमसदनाला पाठविल्याशिवाय मी राहणार नाही. नंतर सरळ दूर्योधनाकडे जाऊन त्याला कीचकाच्या पाठोपाठ पाठवीन. युधिष्ठिराला पाहिजे असेल तर

चाकरी खुशाल करीत रहावी."

द्रौपदी भीमाला थोडा शांत करीत म्हणाली–"तसा उतावीळपणा नका करू. आपण स्वत:वर बंधन घालून जे नियम केले आहेत ते मोडल्याशिवाय कीचकाचा वध झाला पाहिजे."

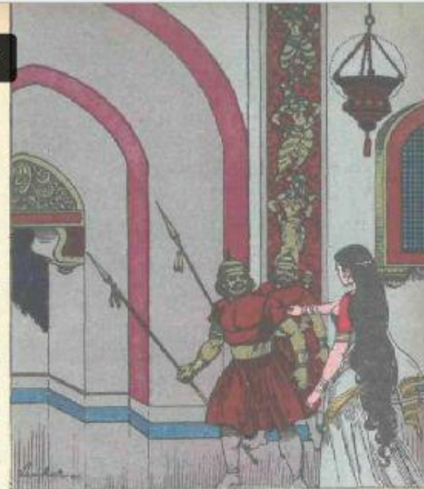
"ठीक, आज रात्री! काळोखात त्याचा शेवट करणारा कोण हेदेखील त्याला कळणार नाही. ठरले." भीम म्हणाला.

त्या दिवशी रात्री ठरल्याप्रमाणे भीम कीचकाच्या आधी नृत्यशाळेत जाऊन कीचकाची वाट पहात, हरणावर एकदम उडी मारून त्याचे नरडे फोडण्यासाठी सिंह किंवा वाघ दबा धरून टपून बसतो तसा बसला.

थोड्या वेळाने कीचक उत्तमोत्तम वस्त्रे परिधान करून सैरंध्रीला आपली पट्टराणी करून घेण्यासाठी उत्सुकतेने नृत्यशाळेत आला. भीम एका खाटेवर पडून होता. त्याला सैरंध्री समजून त्याच्या पाठीवर प्रेमाने हात फिरवीत कीचक म्हणाला–"सैरंध्री! मी आपल्या अंत:पुरात तुझ्या स्वागताची केवढी तयारी करून ठेवली आहे म्हणून सांगू? दासदासी तुझ्या सेवेसाठी नेमल्या आहेत आणि तुझ्या करितां उत्तमोत्तम वस्त्रालंकार आणून ठेवले आहेत.

माझ्या अंत:पुरातील स्त्रिया, माझ्यासारखा सुंदर तरुण दुनियेत मिळणे शक्य नाही असे म्हणतात. पण आज केवळ तुझ्या शब्दाला मान देऊन लपतछपत मला या नृत्यशाळेत यावे लागले."

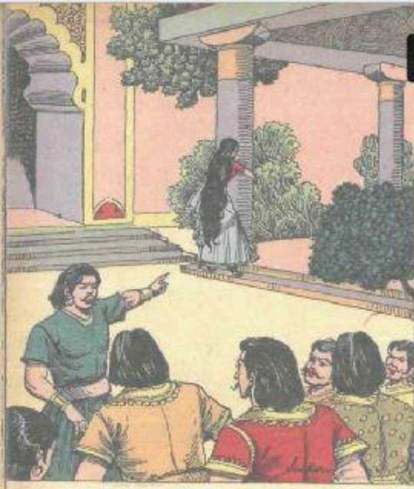
ते ऐकून भीम म्हणाला–"होय, खरोखरच तुझ्यासारखा सुंदर अख्या दुनियेत मिळणार नाही. परंतु इतका 'गोड' व 'कोमल' स्पर्श तुला आयुष्यभरात कधी अनुभवायला मिळाला नसेल." असे म्हणत भीम उठून उभा राहला व कीचकाचे केस धरून म्हणाला–"आज सैरंध्रीला भेटण्याची तुझी इच्छा 'पूर्ण' होईल."

कीचकाने स्वत:ला सोडवून घेतले व भीमाशी द्वंद्वयुद्धास तयार झाला. ते द्वंद्वयुद्ध म्हणजे मल्लयुद्धच होते. मल्लयुद्धाचे विधिनिषेध पाळण्याचा प्रश्नच नव्हता. हातपाय, दांत व नखे यांचा भरपूर उपयोग होत होता. कीचकाने आपली सर्व शक्ती एकवटून भीमाच्या पाठीत गुद्दे मारायला सुरवात केली. परंतु भीम जागचा हल्ला देखील नाही. त्यांचे हुंकार व मारामारीच्या आवाजाने सर्व नृत्यशाला दुमदुमली.

दोघांचे द्वंद्व चालू असतां भीमाने कीचकाला इतक्या जोराने एक लाथ मारली की तो कोलमडून जमिनीवर पडला. कीचक उठून उभा राहला नाही हे पाहून भीमाने त्याच्या छातीत मुष्टिप्रहार केला. नंतर त्याला उचलून गरगर फिरविला. त्याचा गळा दाबला. त्याच्या छातीवर बसून गुद्ध्यांनी मारून त्याला ठार केले. कीचक ढोरासारखा मरून जमिनीवर पडला. भीमाने तरी त्याला सोडला नाही. त्याचे डोके त्याच्या छातीत दाबून त्याच्या हाडामांसाचा चेंदामेंदा करून टाकला.

नंतर खुणेसाठी जाळ करून द्रौपदीला कळविले की तिच्याकडे वांकड्या नजरेने पाहणाऱ्याची गत अशीच होत राहील. भीम पाकशालेत निघून गेल्यावर द्रौपदीने नृत्यशालेतल्या नोकरांना बोलावून तिच्या गंधर्व पतींनी कीचकाचा वध केला हे जाऊन

पाहायला सांगितले. ते मशाली घेऊन त्या जागी गेले. कीचकाला पाहून त्याचे हात पाय व डोक्याची नक्की जागा कोणती हे कोणाला कळले नाही.

कीचकाची सर्व आप्तमंडळी तेथे जमा होऊन आक्रोश करून रडू लागली. कीचकाचे शरीर कांसवासारखे झालेले पाहून सर्वांच्या छातीत धडकीच बसली. कीचकाचे भाऊ कीचकाचा दहन संस्कार करण्याच्या तयारीत असतां त्यांना एका खांबाआड उभी असलेली सैरंध्री दिसली.

"हिच्यामुळेच आमच्या भावाचा असा शेवट झाला. भावाबरोबर हिचा दहन संस्कार देखील केला पाहिजे, तरच त्यांच्या आत्म्याला शांती मिळेल." असे म्हणत ते विराट राजाची त्यासाठी परवानगी मागायला गेले.

विराटाच्या तोंडातून नकार आला नाही. त्याचे मौन हीच अनुज्ञा मानून कीचकाच्या भावांनी द्रौपदीला कीचकाच्या प्रेताबरोबर बांधले आणि तिला श्मशानात घेऊन गेले. वाटेत द्रौपदी आपल्यां पतींची गुप्त नावे घेऊन मोठमोठ्याने ओरडत होती–"जय, जयंत, विजय, जयत्सेन, जयत्बल! धावा, हे कीचक बंधू मला बांधून धरून घेऊन चालले आहेत.

भीम त्याच वेळी थोडा आडवा होऊन झोपण्याच्या प्रयत्नात होता. त्याला द्रौपदीचा आवाज ऐकू आला. तो ओरडून म्हणाला– "सैरंध्री! घाबरू नकोस! कीचकाचा काळ त्याच्या बंधूचा काळ होऊन येत आहे." त्यानंतर तो वेष पालटून स्मशानाच्या दिशेने धावला.

स्मशानात चिता रचलेली होती. भीमाने स्मशानातले एक मोठे झाड मुळासकट उपटले आणि ते घेऊन कीचक बंधूंसमोर आला.

त्याला पाहून ते ओरडू लागले–"बाप रे बाप! हा तोच गंधर्व वाटते?" आणि द्रौपदीला तेथेच सोडून ते तेथून पळाले. भीमाने त्या सर्व एकशे पांच जणांना ठार

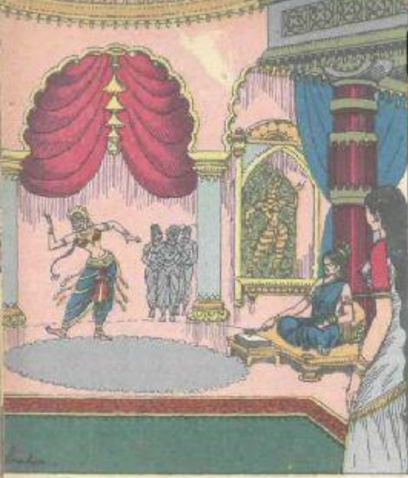
बेफिकीर होऊन अंतःपुरात जा. मी पाकशाळेत जातो."

कीचक बंधूंची प्रेते व अंतःपुरात हिंडणाऱ्या सैरंध्रीला पाहून नगरवासी भयभीत झाले आणि विराट राजाला जाऊन म्हणाले–"कीचक व त्याचे सर्व बंधू ठार झाले आहेत. गंधर्वांनी त्यांना ठार करून सैरंध्रीला सोडविले. ती परत आपल्या अंतःपुरात आली आहे. ती दिसायला स्वर्गातल्या अप्सरांहून सुंदर आहे. तिला पाहून कोणाला स्वतःच्या मनावर ताबा राहात नाही आणि जो तिच्याकडे वांकड्या नजरेने पाहील त्याची अशीच गत होणार. अशातऱ्हेने सर्व विराट नगरीचा नाश होईल. म्हणून हिच्यामुळे राजधानीवर काही संकट येणार नाही असा काहीतरी उपाय करा."

विराट राजाने कीचक व त्याच्या सर्व बंधूंचा एकाच मोठ्या चितेत दहनसंस्कार करण्यास सांगितले. नंतर राणी सुदेष्णाला जाऊन म्हणाला–"सैरंध्रीला तू गोड शब्दात समजावून सांगून येथून कोठेतरी पाठवून दे. तिला सांग, तिच्या गंधर्व पतींमुळे आपल्या सर्व विराट राज्यावर संकट येईल. मीच हे तिला स्वतः सांगितले असते, पण सर्व गोष्टींचा विचार करूनच तुझ्या करवी सांगवीत आहे, असेदेखील तिला सांग."

द्रौपदी स्नान करून राजधानीत परत येत असतां नागरिकांनी तिला पाहिले तेव्हां सर्वांच्या अंगाचा थरकाप उडून गेला.

ती नृत्यशालेकडे गेली. तेथे राजकन्यांना बृहन्नलेच्या रूपात अर्जुन नृत्य शिकवीत होता. तिला पाहून सर्व राजकन्या व अर्जुन तिच्याजवळ आले. एका मोठ्या संकटातून सुटून आल्याबद्दल सर्वांनी तिचे अभिनंदन केले.

अर्जुनाने तिला विचारले–"या संकटातून तुला कशी काय सुटका मिळाली? ते दुष्ट कसे काय मेले?"

"बृहन्नले! तू हे सर्व कां विचारतेस? तुझ्या हातून मला काही मदत मिळाली असती का? तू आरामात अंत:पुरात बसून होतीस. आतां सैरंध्रीला कशी काय सुटका मिळाली हसत विचारीत आहेस?"

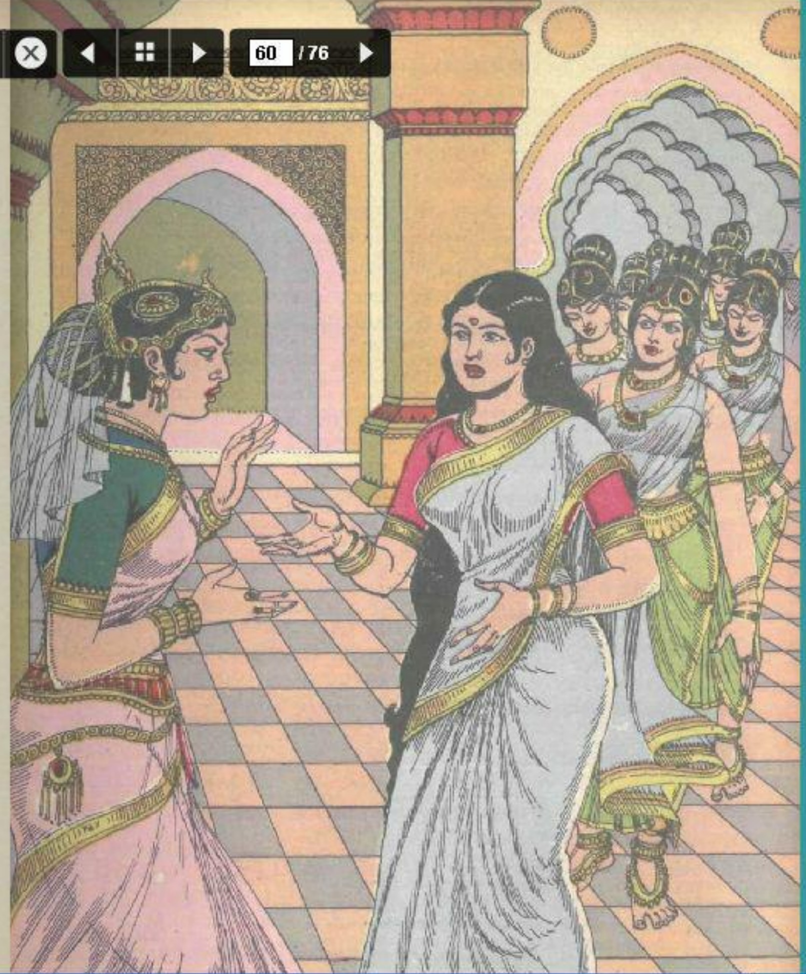
तुझ्याबरोबर इतके दिवस राहिल्यावर तुझ्याविषयी सहानुभूती वाटणार नाही का?" अर्जुन म्हणाला.

त्यानंतर द्रौपदी राजकन्यांबरोबर अंत:पुरात गेली तेव्हां राणी सुदेष्णा तिला म्हणाली–"सैरंध्री! महाराजांना तुझी व तुझ्या गंधर्व पतींची फार भीती वाटू लागली आहे, बाई! म्हणून तू आणखी कोठे तरी जाऊन रहा कशी? तुला पाहून पुरुषांची डोकीच फिरतात आणि तुझे पती तर फारच तापट दिसतात!"

"महाराणी! आणखी फक्त तेराच दिवस मला आपल्या महालात आश्रय द्या. त्यानंतर मला माझे गंधर्व पती येऊन घेऊन जातील. त्यानंतर तुम्हांला कोणालाच कसलीहि भीती नाही." द्रौपदी म्हणाली.

विराट नगरवासियांना कीचक व त्याचे सर्व बंधू ठार झाल्याचे जेव्हां कळले तेव्हां ते हळहळले. देशभर ती भयंकर बातमी पसरली. एका बाईच्या वाटेला गेल्यामुळे तिच्या गंधर्व पतींनी कीचकांचा वध केला.

त्याच सुमारास दुर्योधनाचे हेर पांडव कोठे अज्ञातवास करीत आहेत याचा शोध काढीत तीर्थक्षेत्रात, जगातल्या राजधान्यात आणि कोठे कोठे फिरत फिरत निराश होऊन हस्तिनापूरला परत आले. त्या

लोकांना वाटले की पांडव कदाचित कोण-त्यातरी संकटात सापडून मेले असतील. त्यांनी कीचकवधाची गोष्ट सांगितली. एका सुंदर स्त्रीकडे वांकड्या नजरेने पाहल्यामुळे तिच्या गंधर्व पतींनी कीचकाचा व त्याच्या सर्व भावांचा खून केला असल्याचे त्या दूतांकरवी दुर्योधनाला कळले.

ते ऐकून दुर्योधन आपल्या सभासदांना म्हणाला–"आतां पांडवांना कोठे व कसे शोधायचे, मला कळेनासे झाले आहे. त्यांचा अज्ञातवास संपायला थोडेच दिवस उरले आहेत. तो अवधी पुरा होण्यापूर्वी आपण त्यांना ओळखू शकलो तर पांडवांना अटी प्रमाणे आणखी बारा वर्षे वनवास व एक वर्ष अज्ञातवास भोगावा लागेल."

कर्णाने व दु:शासनाने सल्ला दिला की पुन्हां पांडवांच्या शोधार्थ हेर पाठवावे. द्रोणदेखील तेच म्हणाला. पांडव नक्कीच जिवंत असणार. म्हणून पांडवांना ओळखू शकतील अशाच हेरांना पाठविण्याचे सर्वा-नुमते ठरले. भीष्म म्हणाला–"पांडव

देशात राहील त्या देशात शांति व सुबत्ता नांदत असणार. त्या देशातील प्रजा धर्म-भीरू असेल व नीति धर्माचे पालन करीत असेल. त्या देशात वेळेवर पाऊस पडेल व सर्व ऋतू नियमितपणे येतील. म्हणून असा देश हुडकून काढावा."

तेव्हां कृपाचार्य दुर्योधनाला म्हणाला–"भीष्म म्हणतो ते खरे आहे. पांडवांचा शोध काढीत असता आपण एक काम केले पाहिजे. त्यांचा अज्ञातवास सांपला तर पांडव नक्कीच आपले राज्य परत मिळ-विण्यासाठी युद्ध करणार. म्हणून आपण आपली शक्ती, संपत्ती व राजनीती वाढवून तयार राहले पाहिजे. साम, दाम, दंड, भेद, जो उपाय कामाचा असेल तो सोडतां कामा नये. बलिष्ठ व दुर्बल राजांना आपल्या छत्रछायेखाली आणले पाहिजे. आपला खजिना भरला पाहिजे. तसे झाले तरच पांडवांच्या बाजूने युद्धास येणाऱ्या राजांचा पराभव करता येईल."

शिवपुराण

[१७]

ब्रह्मदेवाकडून वर मिळाल्यानंतर शंखचूड त्याच्या आज्ञेप्रमाणे बदरिकाश्रमात आला आणि तेथे त्याने तपश्चर्या करीत असलेल्या तुलसीला पाहिले. तिला पाहून तिच्या सौंदर्यावर तो भाळला आणि तिच्या-जवळ जाऊन त्याने तिला विचारले–"हे सुंदरी! तू कोण? कोणाची मुलगी? आणि तू या रानावनात एकटी कशी?"

तुलसी देखील शंखचूडच्या रूपलावण्या-वर मोहित होऊन त्याच्याकडे कौतुकाने पाहू लागली. थोड्या वेळाने ती म्हणाली–"मी धर्मध्वज नावाच्या राजाची कन्या आहे. माझे नाव तुलसी. एक थोर शूर-पुरुषाशी विवाह व्हावा व एक पतिव्रता असा कीर्तिलाभ व्हावा म्हणून मी तपश्चर्या करीत आहे. परंतु आपण कोण?"

"मी दंभ नामक दानव राजाचा मुलगा आहे. माझे नाव शंखचूड असे आहे. मी ब्रह्मदेवाचे स्मरण करून तपश्चर्या केली आणि त्रिलोक जिंकण्याचा वर मिळविला आहे. ब्रह्मदेवानेच मला तुझ्याशी विवाह करून घेण्यास आज्ञा केली आहे. आपण दोघे लग्न करून घेऊ व सुखाने पुढील आयुष्य घालवू."

त्यानंतर दोघांनी गांधर्व विवाह करून घेतला आणि दऱ्याखोऱ्यात व रानावनात विहार करू लागले. नंतर शंखचूड तुलसीला बरोबर घेऊन आपल्या घरी गेला आणि त्याने सर्व वृत्तांत आपल्या आई वडिलांना सांगून त्यांचा व गुरुशुक्राचार्यांचा आशीर्वाद घेतला. नंतर दंभ राक्षसाने शुक्राचार्यांच्या सल्लयाने त्याचा मुलगा

शेवटच्या मलपृष्ठावरील चित्र

शंखचूड याचा राज्याभिषेक केला. शंखचूड शुक्राचार्यांच्या सल्ल्याप्रमाणे राज्य कारभार करू लागला. त्याच्या कारकीर्दीत प्रजा सुखी झाली आणि "बापसे बेटा सवाई" अशी कीर्ति शंखचूडला मिळाली.

एकदा काही दानव वीर आणि थोर मंडळी शुक्राचार्यांना पुढे करून शंखचूडकडे आली आणि म्हणाली–"हे दानवराज! ब्रह्मदेवाने तुला अनेक वर दिले आहेत. तुझ्या पूर्वजांवर इंद्राने आणि देवांनी अनेक अत्याचार केले आहेत. ते 'शत्रु ऋण' फेडण्याची जबाबदारी तुझ्यावर आहे. म्हणून स्वर्गावर स्वारी कर आणि इंद्राचे आसन हस्तगत करून घे."

शंखचूड शुक्राचार्यांना म्हणाला–"गुरुवर्य! स्वर्गावर स्वारी करण्यासाठी शुभ मुहूर्त ठरवावा." शुक्राचार्यांनी सांगितलेल्या मुहूर्तावर शंखचूडने स्वर्गावर स्वारी केली.

इंद्राला त्याच्या हेरांकरवी शंखचूड स्वारी करण्यास येत असल्याचे वृत्त कळले होते. म्हणून इंद्राने कुमारस्वामी व इतर देवांच्या सल्ल्याने युद्धाची तयारी सुरू केली.

देव व दानव यांच्यामध्ये लागोपाठ चाळीस दिवस युद्ध चालू होते. असे वाटू लागले की देव माघार घेणार आणि दानवांचा उत्साह तर वाढतच होता. म्हणून देवांनी पाय काढायला सुरवात केली.

आपले सैन्य पळू लागलेले पाहून व आपला पराभव होणार हे ओळखून इंद्राने ब्रह्मदेवाकडून शंखचूडला मिळालेल्या वराचे स्मरण करून आपले सैन्य मागे घेतले आणि शंखचूडाकडे जाऊन म्हणाला–"तू कश्यप मुनींच्या रूपाने जन्मला आहेस. मी तुझ्या शौर्य पराक्रमावर संतुष्ट झालों आहे, तूच त्रिलोकावर राज्य कर. आम्ही सर्व तुला मदत करू."

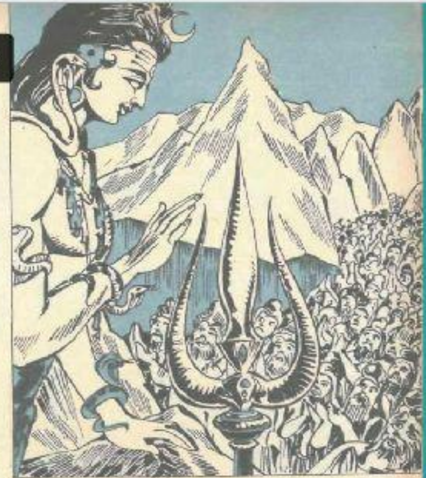
तेव्हां शंखचूड म्हणाला–"इंद्रा! तूच आजपासून माझा प्रतिनिधि म्हणून माझ्या आज्ञेप्रमाणे स्वर्गाचा राज्य कारभार पहात जा."

त्यानंतर शंखचूडने तो त्रिलोकाचा अधिपति झाल्याची घोषणा केली आणि आपली राजधानी शोणितपुर येथे परत आला. तेथूनच तो त्रिलोकावर आपली सत्ता गाजवू लागला. इंद्रादिक देव त्याच्या आज्ञेप्रमाणे त्याचे सेवक म्हणून राज्यकार भार पाहू लागले.

परंतु यज्ञयाग चालूच होते आणि यज्ञात इंद्राच्या नावानेच हवि देणे चालू होते. म्हणून शंखचूडने आपल्या दानव अनुयायांना आज्ञा केली की ब्राह्मण यज्ञाचा हवि इंद्राऐवजी दानवांना समर्पित करीत नाहीत तोपर्यंत त्यांना नानाप्रकारे त्रास देऊन त्यांच्या यज्ञांचा भंग करावा. आपल्या राजाच्या आज्ञेप्रमाणे राक्षसांनी यज्ञकार्यात विघ्ने आणून हाहाकार उडविला. तेव्हां ऋषी मुनी विष्णूकडे गेले आणि विनंती केली–"भगवन! शंखचूड राक्षसाच्या अत्याचारामुळे पृथ्वीवर हाहाकार उडाला आहे. त्याचे पारिपत्य करण्यास तूच एक समर्थ आहेस. तूच आमचे रक्षण कर."

विष्णू म्हणाला–"शंखचूडाचा जन्म माझ्या अंशरूपानेच झालेला आहे. तुळसीचा जन्म लक्ष्मीच्या अंशरूपाने झाला आहे. म्हणून शंखचूडाचा वध करणे मला शक्य नाही. तुम्ही शंकराला शरण जावे."

विष्णूच्या सल्ल्याने ऋषी शंकराच्या दर्शनासाठी कैलास लोकी गेले आणि हात

जोडून शंकराला विनंती केली–"देवाधिदेवा, महादेवा! शंखचूडाच्या अत्याचारांपासून तूच आमचे रक्षण कर." शंकराने शंखचूड आदि दानवांचे पारिपत्य करण्याचे वचन देऊन त्यांना निरोप दिला.

ते कळल्यावर कळीचा नारद शंखचूडाकडे गेला व म्हणाला–"शंखचूडा! शंकराने तुझा वध करण्याचे वचन ऋषीमुनींना दिले आहे. रुद्रगण तुझ्यावर स्वारीला येतील त्यापूर्वी तू कैलासावर स्वारी करून शंकराचा पराभव कां करीत नाहीस?"

शंखचूडाने नारदाच्या सल्ल्याप्रमाणे कैलासावर ससैन्य स्वारी केली. त्याला

पाहून शंकराने नंदीला पाठवून भद्रकाली, भद्रगण तथा कुमारांना बोलावून घेतले. सर्व आल्यावर रुद्र व दानव यांचे युद्ध सुरू झाले.

कित्येक दिवस युद्ध चालू राहले तरी शंखचूडाचे सैन्य माघार घेत नसलेले पाहून शंकराला आश्चर्य वाटले. त्याने विष्णूचे स्मरण करुन त्याला बोलाविले व शंखचूडाचा पराभव न होण्याचे कारण विचारले. म्हणाला–" कित्येक दिवस युद्ध चालू आहे पण शंखचूडाचे सैन्य कमी होते नाही. याचे कारण काय ?"

तेव्हां विष्णू म्हणाला–" शंखचूड राक्षसाची पतिव्रता पत्नी आपल्या पातिव्रत्याच्या बळावर त्याचे रक्षण करीत आहे. मी तिचे पातिव्रत्य भंग करून तुझा मार्ग मोकळा करतो. तू त्याचा वध कर."

त्यानंतर विष्णु शंखचूडाचे रूप धारण करून त्याच्या घरी गेला आणि तुलसीला म्हणाला–" मी शंकराशी युद्ध करीत आहे. आजपर्यंत कोणालाच जयलाभ झाला नाही. [illegible] तुझ्याकडे आलो आहे." तुलसीने विष्णूला ओळखले नाही आणि पति समजून त्याच्या सहवासात कित्येक दिवस राहली. अशा तऱ्हेने तिचे पातिव्रत्य भंग झाले.

तिकडे शंखचूडच्या सैन्याचा संहार होऊ लागला व शेवटी शंकराने शंखचूडाचा वध केला.

त्याच दिवशी रात्री विष्णूला आपल्या बरोबर एकाच शय्येवर झोपलेला असताना तुलसीने ओळखले. शंखचूडाचा वध झाला होता आणि विष्णूचे मायावी रूप उघडे पडले होते. उघड उघड तिची फसवणूक केली होती. म्हणून तिने विष्णूला "दगड हो" असा शाप दिला.

"तू गंडकी नदी होऊन व मी शाळिग्राम होऊन शाश्वत राहू. तुझ्या नावाने एक पतिव्रता नारी म्हणून तुळसीच्या झाडाची पूजा होत राहील." असा आशीर्वाद देऊन विष्णूने तुलसीला घेऊन वैकुंठलोकी प्रस्थान केले.

१२७. जगाची बेंबी

या चित्राच्या खालच्या भागात जी वर्तुळे आहेत त्यातल्या मधोमध असलेल्या वर्तुळाला चीन देशाचे चक्रवर्ती "स्वर्ग वेदी" म्हणत आणि तेथे प्रार्थना करून हवि देत. त्यांच्या मताप्रमाणे–समजुतीप्रमाणे–हे स्थान जगाच्या बेंबीसारखे आहे. या वर्तुळाच्या वेदींवरचा भाग म्हणजे राजवाड्यासमोरचे आंगण आहे.

